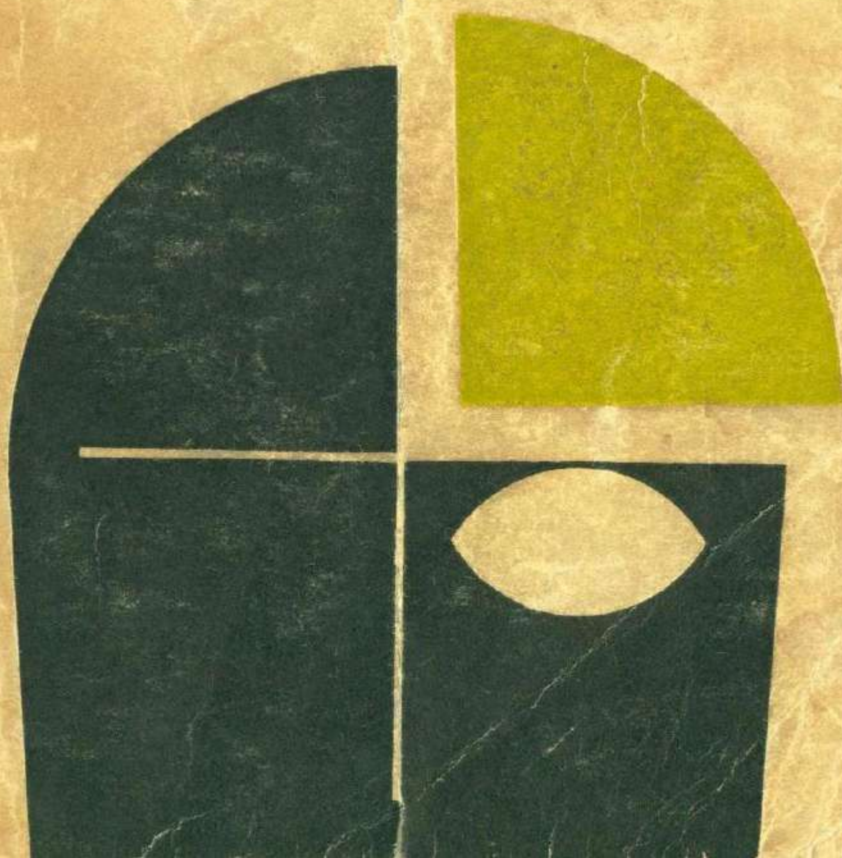
RALPH LINTON

Fundamentul cultural al personalității

Traducere în limba română :

SERGIU SĂRARU

Studiul introductiv la ediția românească :

Dr. VASILE V. CARAMELEA

Coperta de

HARRY GUTTMAN

RALPH LINTON

Profesor de antropologie la Universitatea Columbia

Fundamentul cultural al personalității

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București, 1968

CUPRINSUL

CAPITOLUL I

Individ, cultură şi societate

Studiile asupra individului, culturii şi societăţii, ca şi asupra multiplelor relaţii dintre ele, sînt tot atîtea răspunsuri la vechiul precept „Cunoaşte-te pe tine însuţi". Majoritatea fenomenelor de care se ocupă aceste studii au fost admise din timpuri imemoriale, dar examinarea lor a fost în mare măsură lăsată în seama filosofului şi a teologului. Abia în urmă cu două sau trei generaţii au început să fie considerate ca un teren propice pentru cercetarea ştiinţifică. Dar, chiar şi acum, o asemenea cercetare mai întîmpină greutăţi considerabile. Cu toate că adoptarea atitudinilor ştiinţifice înregistrează un succes crescînd, un mare număr de tehnici ştiinţifice recunoscute sînt pur şi simplu inaplicabile la fenomenele de acest gen. De exemplu, însăşi natura materialului împiedică, în bună măsură, folosirea metodelor experimentale. Trăsăturile intrinsece ale culturilor şi ale societăţilor nu pot fi reproduse, dirijate sau studiate în condiţii riguros controlabile. Individul este mai accesibil tehnicilor experimentale, dar şi el prezintă multe aspecte care scapă acestor tehnici. Chiar ca mic copil el se prezintă cercetătorului cu configuraţia proprie a experienţelor sale şi a posibilităţilor sale înnăscute, determinate biologic. Or, acestea din urmă reprezintă un x nerezolvat în toate ecuaţiile ; un x care nu poate fi rezolvat prin nici una dintre

tehnicile de care dispunem în prezent. Teoretic, desigur, este posibil ca factorii înnăscuţi să fie urmăriţi chiar şi la om, obţinîndu-se, în condiţii de reproducere controlate, dinamici ereditare aproximativ uniforme. Apoi ar putea fi supuse observaţiei diversele genuri de personalitate obţinute atunci cînd cercetătorul însuşi schimbă condiţiile de mediu. Oricum, asemenea cobai umani ţin de un viitor îndepărtat, întrucît distonează puternic cu valorile pe care am fost învăţaţi să le respectăm : chiar şi prima fază, a producerii de dinamici ereditare pure, presupune ca tabuurile incestului să fi dispărut, eveniment foarte improbabil.

Aceste limitări aduse folosirii metodei experimentale nu constituie singurele dificultăţi pe care le are de înfruntat cercetătorul. Personalităţile, culturile şi societăţile sînt, cu toate, configuraţii în care structuralitatea *(patterning)* şi organizarea întregului prezintă mai multă importanţă decît oricare dintre elementele componente. Pînă de curînd, cercetarea ştiinţifică se orienta spre analiza din ce în ce mai minuţioasă a acestor configuraţii şi spre studierea cu precădere a părţilor, nu a întregului. Chiar şi astăzi, cînd importanţa configuraţiilor, ca atare, este în general recunoscută, se constată o notabilă lipsă de tehnicieni capabili să le surprindă. În sfîrşit, lipsa unor unităţi exacte şi verificabile pentru măsurarea majorităţii fenomenelor sociale şi culturale constituie un important handicap ; cît timp nu vor fi stabilite asemenea unităţi de măsură, rămîne imposibilă folosirea a numeroase tehnici matematice care şi-au demonstrat din plin posibilităţile în alte sectoare de cercetare.

În vastul domeniu de care ne ocupăm, progresul cel mai mare al tehnicilor de cercetare s-a realizat pe planul studiilor psihologice. Aici a fost pus la punct un ansamblu considerabil de teste şi o bună parte dintre ele pare să dea rezultate valabile. Marea majoritate a acestor teste serveşte însă numai la reluarea anumitor aspecte ale conţinutului personalităţii şi nu a

configuraţiilor personalităţii ca totalitate. În funcţie de rezultatele pe care le obţin, o serie de indivizi pot fi clasaţi în raport cu o singură caracteristică, de pildă inteligenţa, dar o serie de acest gen nu are nici o legătură cu ordinea în care pot fi clasaţi aceiaşi indivizi în raport cu altă caracteristică, cum ar fi agresivitatea. Progresele cele mai recente şi, dintr-un anumit punct de vedere, cele mai promiţătoare în această privinţă constau în punerea la punct a unor teste vizînd configuraţia personalităţii ca totalitate. Ele mai sînt în faza copilăriei, dar teste cum ar fi acela al lui Rorschach şi acela de percepţii tematică al lui Murray şi-au demonstrat valabilitatea şi sînt foarte promiţătoare.

Chiar dacă testele de apercepţie tematică ar fi perfecţionate în cel mai înalt grad, ele nu vor aduce răspunsul la unele dintre problemele cele mai semnificative legate de studierea personalităţii. Nici un test nu poate dezvălui personalitatea decît aşa cum există ea în momentul aplicării testului. Or, personalităţile sînt continuumuri dinamice, iar dacă este important să descoperim conţinutul, organizarea şi performanţa lor într-un moment dat, este şi mai important să aflăm procesul prin care ele se dezvoltă, cresc şi se transformă. În ceea ce priveşte aceste procese, testele standardizate nu pot să ne dea mai mult decît o serie de puncte de reper, eşalonate de-a lungul vieţii individului. În prezent există foarte puţine informaţii de acest gen care prezintă siguranţă ; aşteptînd ca ele s-o dobîndească, modul cel mai bun de a aborda problemele legate de personalitate, rămîne studierea şi compararea biografiilor, iar acestea pot fi obţinute chiar de la indivizi. Psihanaliştii au depus o muncă importantă în această direcţie, dar mai rămîn multe de făcut pentru elaborarea unor tehnici obiective. În ciuda aparentei validităţi a numeroase concluzii psihanalitice, majoritatea lor a fost obţinută pornindu-se de la interpretări subiective şi nu se pretează genului de probe pe care îl reclamă ştiinţele experimentale.

Probabil că multe dintre dificultăţile care le-am semnalat vor dispărea cu timpul. Pînă cînd vor fi puse la punct tehnici noi, adecvate caracteristicilor personalităţii, ale culturii şi ale societăţii, cercetătorii trebuie să ajungă la concluziile lor prin simpla observare şi comparare a materialelor de care dispun. O asemenea metodă de abordare este comparabilă mai degrabă cu cea a naturalistului de odinioară, decît cu cea a savantului modern care studiază comportamentul animal. Să nu uităm, însă, că fără indicaţiile aduse de munca naturalistului, cercetările ulterioare ar fi fost imposibile. Cei ce studiază comportamentul uman, fie pe plan individual, fie pe plan social, au pus la punct tehnici descriptive adecvate şi au ajuns, într-o măsură însemnată, la înţelegerea fenomenelor de care se ocupă. De asemenea, ei au devenit din ce în ce mai conştienţi de complexitatea obiectului lor, de strînsa interdependenţă funcţională a individului, societăţii şi culturii. Cîtă vreme au fost urmate tendinţele iniţiale — atomizante — ale cercetării ştiinţifice, fiecare dintre aceste trei fenomene era tratat ca un tărîm aparte de investigare şi transformat în obiectul unei discipline distincte. Individul era repartizat psihologiei, societatea — sociologiei şi cultura — antropologiei culturale. În plus, în cursul cercetării, sociologia şi antropologia culturală tindeau permanent să încalce una domeniul celeilalte. Actualmente devine evident că individul, societatea şi cultura sînt atît de strîns integrate şi interacţiunea lor este atît de continuă încît cercetătorul care încearcă să se ocupe de una dintre aceste teme, fără să se refere la celelalte două, ajunge curînd într-un impas. Aici încă nu a trecut vremea specialiştilor şi mai există interesul să se menţină cele trei discipline distincte ; pare însă justificat să spunem că, în anii imediat următori, va apărea o ştiinţă a comportamentului uman, care va sintetiza descoperirile psihologiei, sociologiei şi antropologiei. Probabil că la momentul oportun, biologia se va alătura acestei trinităţi, dar relaţia între fenomenele biologice şi fenomenele

psihologice, sociologice şi culturale este încă atît de puţin cunoscută încît pare prudent să o omitem pentru moment.

În pofida relaţiilor funcţionale dintre individ, societate şi cultură, aceste trei entităţi pot şi chiar trebuie să fie diferenţiate în scopuri descriptive. Deşi arareori se întîmplă ca un individ să aibă o mare importanţă pentru viaţa şi funcţionarea societăţii căreia îi aparţine, sau a culturii la care participă, *individul*, trebuinţele şi capacităţile sale se situează la baza tuturor fenomenelor sociale şi culturale. Societăţile sînt grupuri organizate de indivizi, iar culturile, în ultimă analiză, nu sînt nimic altceva decît sisteme de răspunsuri repetibile, comune membrilor unei societăţi. Din acest motiv, individul este punctul de plecare logic al oricărei cercetări privind o configuraţie mai largă.

Se poate admite că trebuinţele individului constituie motivaţiile comportamentului său şi că ele, prin intermediul acestuia, sînt răspunzătoare de faptul că societatea şi cultura sînt operante. Trebuinţele fiinţelor umane par să fie mai numeroase şi mai variate decît ale oricărei alte specii. În afară de acelea a căror origine poate fi urmărită direct pînă la tensiunile fiziologice, cum ar fi trebuinţa de hrană, de somn, de a evita durerea, sau cea sexuală, omul are o vastă gamă de alte trebuinţe, la care nu poate fi demonstrată clar o legătură cu asemenea tensiuni. În lipsa unui termen mai bun, ele pot fi numite *trebuinţe psihice (psychic needs)*. Denumirea de primare, aplicată trebuinţelor determinate fiziologic şi de secundare celor psihice, este justificată în special în perspectiva unei abordări genetice. Trebuinţele determinate fiziologic sînt, desigur, primele care apar în desfăşurarea generală a evoluţiei, şi primele care se manifestă în ciclul vieţii individuale. Dar, ca motivaţii ale comportamentului adult, trebuinţele fizice şi cele psihice par să aibă un statut de egalitate. Poate că, într-un conflict de lungă durată între ele, avantajul să

aparţină trebuinţelor fizice, dar victoria cerinţelor corporale nu este niciodată certă. Oamenii care fac greva foamei merg pînă la capăt şi, cum s-a putut vedea în epoca noastră în Europa, oamenii preferă să moară torturaţi decît să-şi trădeze un prieten, sau să renunţe la o opinie. Chiar şi în împrejurările mai puţin extreme ale vieţii cotidiene, constatăm în fiecare moment că trebuinţele psihice prevalează asupra celor fizice. Este bine cunoscut vechiul proverb : „Trebuie să suferi pentru a fi frumoasă".

Cu toată importanţa trebuinţelor psihice ca motivaţii ale comportamentului, deocamdată nu cunoaştem decît foarte puţine lucruri despre ele. Geneza le este obscură şi nici măcar n-au fost descrise sau clasificate corect. Stările psihice reprezintă un dat foarte subtil şi este extrem de greu să fie tratate cu metode obiective exacte. Natura şi însăşi prezenţa trebuinţelor psihice pot fi doar deduse din comportamentul pe care acestea îl generează. Comportamentul este atît de variat încît e cazul să ne întrebăm dacă el trebuie raportat la un număr mic de motivaţii generale, sau la un număr mare de motivaţii specifice. Dacă adoptăm cea de-a doua metodă, putem înmulţi aproape la infinit trebuinţele psihice şi, implicit, clasificarea nu mai prezintă interes. O altă dificultate în realizarea unei clasificări adecvate a trebuinţelor psihice : arareori se întîmplă ca o trebuinţă umană, fizică sau psihică, să fie legată prin relaţii clare de punct-la-punct de un model de comportament explicit *(pattern of overt behavior)*. Acţiunea, în special dacă este în acord cu un model cultural *(culture pattern)* statornicit, contribuie de obicei la satisfacerea concomitentă a mai multor trebuinţe diferite. Astfel, ne îmbrăcăm, în parte pentru a ne apăra corpul, în parte pentru a ne satisface vanitatea sau, măcar, pentru a evita cenzura. Aşa stînd lucrurile, credem că este mai judicios să nu încercăm o clasificare a trebuinţelor psihice ; de aceea, ne vom mulţumi să discutăm

pe scurt despre unele dintre ele, care par foarte generale şi extrem de importante pentru înţelegerea comportamentului uman.

Printre trebuinţele psihice ale omului, cea mai manifestă, cea mai constantă este poate aceea de răspuns afectiv *(emotional response)* din partea altora. Folosesc intenţionat expresia „răspuns afectiv", deoarece răspunsuri pur comportamentale pot lăsa această trebuinţă complet nesatisfăcută. De exemplu, într-un oraş modern este perfect posibil să întreţii relaţii formale, după un model cultural, cu un mare număr de indivizi, şi să obţii de la ei serviciile necesare, în afara oricărui răspuns afectiv. În acest caz, trebuinţa psihică de răspuns rămîne nesatisfăcută şi individul este cuprins de sentimentul de singurătate şi de izolare, care este aproape tot atît de acut ca şi cînd realmente n-ar fi nimeni prezent : de fapt, această experienţă tinde să producă o frustrare mai puternică decît solitudinea efectivă, şi cunoaştem cu toţii ce înseamnă să fii singur în mijlocul unei mulţimi. Îndeosebi această trebuinţă de răspuns, şi în special de răspuns favorabil, pe care o resimte individul, este stimulul unui comportament socialmente acceptabil. Te conformezi obiceiurilor societăţii tale tot atît din dorinţa de a fi aprobat, cît şi din teama de pedeapsă.

Această trebuinţă de răspuns afectiv este atît de universală şi atît de puternică, încît numeroşi sociologi au considerat-o drept instinctuală, în sensul de înnăscută. Că ea este efectiv înnăscută, sau este un produs al condiţionării, aceasta constituie o problemă care nu va putea fi niciodată rezolvată. În timpul copilăriei, individul este într-atît dependent de alţii, încît n-ar putea să trăiască dacă nu obţine răspunsuri din partea lor. Aceste răspunsuri ajung să fie asociate satisfacerii trebuinţelor, chiar şi a celor mai elementare, iar dorinţa unor asemenea răspunsuri persistă chiar şi după ce individul şi-a elaborat tehnici capabile să-i satisfacă trebuinţele fără ajutorul cuiva. Pe de altă parte, este absolut evident că

și copiii mici au nevoie, pentru a se dezvolta bine, de o anumită cantitate de răspunsuri afective. Absența acestora pare să fie singura explicație a nivelului ridicat al mortalității infantile chiar și în instituțiile cele mai bine conduse și mai igienice, mortalitate care o depășește cu mult pînă și pe cea constatată în condiții neigienice de viață familială. Așa cum s-a exprimat succint într-un curs al său un eminent psihanalist, „un sugar lipsit de dragoste este un sugar care nu trăiește“ [1]. De vreme ce toți indivizii trec prin experiențele copilăriei, problema dacă această trebuință este înnăscută sau dobîndită e pur academică. În orice caz, prezența ei este universală.

O a doua trebuință psihică, tot universală, este cea de securitate pe termen lung. Datorită aptitudinii pe care o are omul de a percepe timpul ca un continuum care se întinde din trecut, prin prezent, spre viitor, satisfacțiile prezente nu sînt suficiente cîtă vreme cele viitoare rămîn nesigure. Simțim permanent nevoia de a fi asigurați, chiar atunci cînd însuși acest sentiment al timpului care ne stîrnește neliniștea cu privire la viitor ne face să amînăm satisfacerea nevoilor actuale și să primim resemnați incomodări actuale în așteptarea unei recompense viitoare. Această trebuință de securitate și de asigurare se reflectă în nenumărate forme de comportament modelat cultural *(culturally patterned)*. Ea îl face pe meșteșugarul primitiv să amestece magia cu tehnica și pe oameni de orice nivel cultural să imagineze un cer în care purtarea lor dreaptă pe această lume va fi recompensată după merit. În lumina cunoștințelor noastre actuale — foarte limitate — despre procesele psihice, pare zadarnic să facem speculații cu privire la originile acestei trebuințe. Este suficient să recunoaștem importanța ei ca motivație a comportamentelor orientate spre viitor.

[1] Dr. S. Ferenczi, apud dr. Abraham Kardiner.

A treia și ultima trebuință psihică care merită să fie citată în acest loc este cea de noutate a experienței. Ea este probabil mai puțin imperioasă decît trebuințele despre care am vorbit pînă aci ; în orice caz, se pare că ea intervine arareori înainte ca majoritatea celorlalte să fi fost satisfăcute. Ea își găsește expresia în fenomenul familiar al plictiselii și duce la tot felul de comportamente experimentale. Ca și în cazul trebuinței de răspuns, ea poate fi explicată referindu-ne la condiționarea copilului. În cursul primei perioade a copilăriei, individul face neîncetat experiențe noi, și întrucît o bună parte dintre ele sînt plăcute, calitățile de nou și de agreabil pot fi, în cele din urmă, legate una de alta prin anticipare. Pe de altă parte, rădăcinile acestei trebuințe se pot situa la un nivel de mult mai mare profunzime. Chiar și copiii foarte mici manifestă tendința de a experimenta, iar Pavlov a constatat ceea ce el numea reflexul explorator al animalului.

Rolul jucat în comportamentul uman de trebuințele fiziologice și psihologice este exact acela de cauze prime. Fără impulsul lor, individul ar rămîne în repaus. El acționează pentru a se elibera de tensiuni și această remarcă este valabilă atît pentru acțiunile explicite *(overt)* cît și pentru acțiunile implicite *(covert)*, cum ar fi a învăța sau a gîndi. Totuși, formele comportamentului nu pot fi niciodată explicate dacă ne raportăm numai la trebuințele motivaționale. Aceste trebuințe sînt forțe a căror expresie capătă formă datorită unei mulțimi de factori. Un comportament ca să fie suficient pentru a satisface o trebuință sau o combinație de trebuințe trebuie să fie organizat pe baza unei raportări permanente la mediul în care acționează individul. Mediul acesta cuprinde factori atît circumstanțiali cît și de experiență acumulată. Astfel, comportamentul care servește la satisfacerea trebuinței de hrană este total diferit într-un oraș modern sau în junglă. Între altele, tehnicile pe care individul le va folosi în fiecare caz vor varia în funcție de experiența lui anterioară. În junglă, un om

care este obişnuit să vîneze, îşi va căuta hrana cu totul altfel decît cel care nu are o asemenea obişnuinţă.

Dacă formele pe care le ia comportamentul uman nu pot fi explicate prin trebuinţele individului, ele nu pot fi explicate nici prin capacităţile sale înnăscute de a acţiona. Aceste capacităţi trasează limitele extreme ale formelor pe care le poate lua comportamentul, dar alegerea uneia din aceste forme este determinată nemijlocit de experienţa individului, care, la rîndul ei, este derivată din contactele lui cu mediul. Rezultă că o înţelegere a acestui mediu este indispensabilă pentru înţelegerea, atît a personalităţilor individuale, cît şi a personalităţii în general.

Deşi nu există doi indivizi, fie ei doi gemeni identici crescuţi în aceeaşi familie, care să aibă medii identice, toate mediile umane au anumite trăsături comune. Sîntem tentaţi să concepem mediul în termeni de fenomene naturale ca temperatura, terenul sau resursele de hrană, factori care variază inevitabil în spaţiu şi timp. Deşi aceste condiţii se reflectă în experienţa individului şi, prin ea, în personalitatea lui, ele par să aibă o importanţă relativ minoră în formarea personalităţii. Între mediul natural şi individ se interpune întotdeauna un mediu uman, care este infinit mai semnificativ. Acest mediu uman constă într-un grup de indivizi organizat, cu alte cuvinte o societate, şi într-un mod anume de a trăi, caracteristic acestui grup, adică o cultură. Tocmai interacţiunea individului cu societatea şi cultura determină formarea majorităţii modelelor *(pattern)* sale de comportament şi chiar a răspunsurilor sale afective cele mai profunde.

Orice ar spune egocentriştii, există foarte puţini indivizi care să poată fi consideraţi mai mult decît un simplu incident în viaţa societăţii lor. Specia noastră a atins încă de multă vreme stadiul în care grupul organizat a înlocuit individul, ca unitate funcţională în lupta pentru existenţă. Viaţa socială este tot atît

de caracteristică pentru *homo sapiens* ca şi dentiţia lui compusă, sau policele opozabil. Totuşi, date fiind antecedentele şi natura omului, ceea ce surprinde cel mai mult în societăţile umane este pur şi simplu faptul că ele s-au constituit. Specia noastră nu este cîtuşi de puţin prima care cunoaşte experienţa vieţii în grupuri organizate, dar prăpastia care separă societatea noastră de grupurile pe care le încheagă animalele apropiate de om este considerabilă. Pentru a găsi o paralelă valabilă cu situaţia omului trebuie să urmărim un alt *philum*, cel al insectelor. Acestea au închegat societăţi doar cu ceva mai puţin complicate decît ale noastre, dar au făcut-o prin metode impracticabile pentru noi. La insecte, instinctele s-au elaborat în dauna capacităţii lor de a învăţa şi, în special, în dauna facultăţii de invenţie. Evoluţia lor s-a orientat în întregime spre producerea de automate vii, minuţios elaborate şi perfect adaptate la medii fixe : ele sînt fiinţe la care maximum de eficacitate se îmbină cu minimum de individualitate. Insectele învaţă greu şi uită uşor, iar în majoritatea cazurilor se poate întîmpla să-şi termine scurta lor viaţă fără să fi fost nevoite să înveţe şi, cu atît mai puţin, să rezolve probleme noi. Adaptarea acestor automate la activitatea lor ca membri ai unei organizaţii sociale inextricabile nu depăşeşte decît cu o treaptă adaptarea lor la o activitate într-un mediu natural, limitat şi stabil, şi nu implică nici un principiu nou. Orice furnică sau albină este adaptată, printr-o combinaţie de specializări structurale şi de instincte, pentru locul pe care-l ocupă în comunitate. Ea este organizată, totodată fizic şi psihologic, pentru a fi lucrătoare sau ostaş şi nu poate îndeplini nici o altă funcţie. Ea are un minimum de trebuinţe individuale, dar nici una dintre ele nu o poate aduce la un conflict cu alţi membri ai comunităţii. Exceptînd cazul că a fost destinată unui rol reproductiv, ea (sau el) nu mai are nici impulsuri sexuale, care sînt o sursă atît de frecventă de conflicte la majoritatea vertebratelor. Pe scurt, insectele care trăiesc în societate sînt mai

puţin indivizi şi mai mult unităţi standardizate, care se pot înlocui reciproc. Din momentul ecloziunii, sînt atît de precis adaptate la funcţiile lor sociale predestinate, încît sînt incapabile să se elibereze de ele. Lupta de clasă nu ar putea să se dezvolte într-un furnicar. Asemenea unităţi sînt materiale de construcţie perfecte pentru o structură socială omogenă, profund integrată şi absolut statică. Furnica se naşte cu toate caracteristicile pe care dictatorul cel mai pretenţios le-ar putea visa la supuşii săi.

În contrast cu insectele sociale, omul este produsul final al unui proces evolutiv orientat în întregime spre o individualizare crescîndă. Mamiferele s-au specializat în aptitudinea de a învăţa şi, pe treptele superioare ale dezvoltării lor, de a gîndi. În perioada cînd strămoşii noştri atingeau nivelul uman, ei îşi pierduseră majoritatea răspunsurilor automate, iar cele care dăinuiseră erau de genul cel mai simplu. Omul nu are instincte, cel puţin în sensul pe care-l dăm termenului, atunci cînd vorbim despre comportamentul insectelor. El trebuie să înveţe sau să inventeze aproape tot ceea ce face. Astfel, orice individ nu numai că poate, dar şi trebuie să-şi elaboreze propriile modele de comportament. De altfel, deşi procesul de formare a deprinderilor fixează parţial aceste modele, ele nu devin niciodată stabile şi inalterabile, ca instinctele. De capacitatea umană de a învăţa şi de a contracta deprinderi se leagă o capacitate nu mai mică de a uita, de a recunoaşte ca atare situaţiile noi, de a inventa comportamente noi pentru abordarea acestor situaţii. Posibilităţile de variaţie individuală a comportamentului sînt astfel aproape nelimitate. Cînd mai multe persoane reacţionează în acelaşi fel la o anumită situaţie, cauza trebuie căutată în experienţa lor comună. Evident, acest fond de experienţă comună va fi mult mai mare pentru membrii aceleiaşi societăţi decît pentru membrii unor societăţi diferite. Există totuşi anumite experienţe comune tuturor oamenilor : de exemplu, orice adult a fost un copil a cărui viaţă

a depins de îngrijirea pe care i-a acordat-o cineva. Tocmai aceste experienţe comune, trebuinţele şi aptitudinile comune tuturor oamenilor determină uniformităţile de comportament pe care le constatăm la ansamblul umanităţii.

Membrii speciei noastre par să posede intrinsec capacităţi de diferenţiere şi de individualizare mai mari decît membrii oricărei alte specii. Întreaga dinamică a evoluţiei noastre a urmat altă linie decît producerea acelor unităţi standardizate, care sînt o materie primă ideală pentru construirea de structuri sociale complexe. Modul în care am devenit fiinţe sociale prezintă încă semne de întrebare. Animalele apropiate de om, ale căror trăsături psihologice diferă de ale noastre mai mult ca grad decît ca natură, sînt în general gregare şi chiar societăţilor antropoide le lipseşte, în esenţă, acea specializare şi acea diferenţiere a funcţiilor sociale, atît de caracteristice societăţii noastre. Prăpastia care desparte aceste societăţi de societăţile omeneşti cele mai simple este atît de adîncă, încît apariţia modelelor noastre proprii de viaţă socială trebuie să fie considerată ca „un tur de forţă" al evoluţiei. Sîntem maimuţe antropoide care încearcă să trăiască asemenea termitelor, deşi sîntem aproape total lipsiţi de echipamentul lor. Ne putem întreba dacă n-am reuşi mai bine cu ajutorul instinctelor.

Universalitate. Oricare a fost geneza societăţilor umane, ele au, cu toate, anumite trăsături comune. Prima şi poate cea mai importantă dintre ele este aceea că societatea a înlocuit individul ca unitate semnificativă în lupta speciilor pentru existenţă. Exceptînd un accident nenorocit, cum ar fi acela al lui Robinson Crusoe, toate fiinţele umane trăiesc ca membri ai unor grupuri organizate, şi destinul fiecăreia este indisolubil legat de cel al grupului la care aparţine. Ele nu pot să supravieţuiască riscurilor copilăriei, sau să-şi satisfacă trebuinţele de adulţi, fără ajutorul şi cooperarea altor indivizi. Viaţa omenească a trecut de mult de la stadiul meşteşugarului indi-

vidual la acela al unei linii de asamblare, în care fiecare își aduce modesta contribuție specifică la produsul finit.

Durată. O a doua trăsătură a societăților este aceea că ele persistă, normal, mult dincolo de scurta viață a fiecărui individ. Oricare dintre noi este introdus, prin accidentul nașterii sale, într-o organizație care este deja o întreprindere în funcțiune. Cu toate că în anumite condiții pot să apară noi societăți, majoritatea oamenilor se nasc, trăiesc și mor ca membri ai societăților deja constituite. Problema lor ca indivizi nu este de a contribui la organizarea unei societăți noi, ci de a se adapta la tiparul de viață — de multă vreme cristalizat — al grupului. S-ar putea crede că aceste observații nu sînt cîtuși de puțin necesare, dar în numeroase lucrări se face o confuzie între geneza formelor sociale și geneza comportamentului social al individului. Felul în care s-a dezvoltat o instituție ca familia pune o cu totul altă problemă decît modul în care un individ devine un element funcțional pe deplin integrat.

Autonomie funcțională. În al treilea rînd, societățile sînt unități funcționale și operative. Deși sînt constituite din indivizi, ele lucrează ca ansambluri. Interesele fiecăruia dintre membrii care le compun sînt subordonate intereselor întregului grup. Societățile nu ezită chiar să înlăture pe un membru al lor, dacă această înlăturare este de folos totalității sociale. Oamenii poartă războaie și pier în războaie cu scopul de a apăra sau îmbogăți societatea, iar criminalul este suprimat sau izolat, deoarece constituie un factor de dezordine. Mai puțin evidentă, dar mai continuă este sacrificarea cotidiană a înclinațiilor și dorințelor pe care o pretinde viața socială de la cei care participă la ea. Fără îndoială, aceste sacrificii sînt răsplătite în multe feluri, în special, poate, prin răspunsul favorabil pe care-l determină la alții. Totuși, a aparține la o societate înseamnă a sacrifica o parte din libertatea ta individuală, oricît de ușoare ar fi constrîngerile pe care socie-

tatea le impune conștient. Societățile așa-zis libere nu sînt realmente libere. Ele sînt doar societăți care încurajează pe membrii lor să-și exprime individualitatea de-a lungul unui mic număr de linii de forță, minore ca importanță și socialmente acceptabile. Totodată, societățile își determină membrii să respecte nenumărate reguli și reglementări, iar acțiunea lor este atît de subtilă și atît de totală, încît membrii lor sînt adeseori aproape inconștienți de ea. Cînd o societate a format convenabil pe un individ, el nu este mai conștient de majoritatea restricțiilor pe care i le-a impus, decît de limitările pe care i le impune în mișcări îmbrăcămintea sa obișnuită.

Diferențiere internă. În al patrulea rînd, în toate societățile, activitățile necesare vieții ansamblului sînt împărțite și repartizate între diferiți membri. Nu există societate, oricît de simplă ar fi ea, care să nu facă distincție măcar între munca bărbaților și munca femeii ; în același timp, majoritatea societăților rezervă anumitor persoane rolul de intermediari între om și supranatural, și rolul de conducători în organizarea și orientarea activităților colective. O asemenea diviziune a sarcinilor reprezintă un minimum absolut, iar în majoritatea societăților ea este împinsă mult mai departe, prin specializarea profesională și desemnarea de funcționari publici. Această diviziune explicită *(formal)* a activităților îi asigură societății structură, organizare și coeziune. Ea transformă grupul indivizilor, dintr-o simplă masă amorfă, într-un organism. Pe măsură ce diferențierea funcțiilor progresează, indivizii care le îndeplinesc devin din ce în ce mai dependenți de ansamblu : negustorul n-ar putea exista fără consumatori și nici preotul în afara congregației.

Tocmai prezența unui asemenea sistem de organizare permite societății să persiste în timp. Procesele biologice elementare ale reproducerii sînt suficiente pentru perpetuarea grupului, dar nu și a societății. Societățile sînt ca structurile istorice, sau dacă vreți ca fregata noastră *Constitution*, care este

înlocuită bucată cu bucată, conservîndu-se modelul original în integritatea lui. Poate că această comparaţie nu este întru totul satisfăcătoare, deoarece structura societăţilor se schimbă şi ea în timp, răspunzînd astfel nevoilor impuse de schimbarea condiţiilor. Totuşi, în marea lor majoritate, aceste schimbări sînt treptate şi modelele culturale se menţin în pofida lor. Societăţile se perpetuează ca entităţi distincte, datorită pregătirii pe care o capătă indivizii născuţi în cadrul grupului pentru a ocupa anumite locuri în structura socială. Pentru ca societăţile să supravieţuiască, ele au nevoie nu numai de membri, ci de specialişti, cu alte cuvinte de persoane capabile să îndeplinească la perfecţie anumite sarcini, lăsînd totodată pe seama altora celelalte sarcini. Din punct de vedere individual, socializarea este aşadar un proces prin care individul învaţă ceea ce trebuie să facă pentru ceilalţi şi ceea ce poate în mod legitim să aştepte de la ei.

Experimentele de laborator ca şi bunul simţ ne arată că reuşita învăţării se bazează esenţialmente pe recompense sau pedepse sistematice. Un comportament, care obţine întotdeauna rezultatul dorit, este învăţat mult mai repede decît unul care asigură reuşita numai din cînd în cînd. Pregătirea eficace a individului pentru o anumită funcţie socială depinde de caracterul standardizat al comportamentelor membrilor societăţii sale. Dacă un copil poate învăţa să acţioneze ca un om matur şi — la timpul potrivit — să devină un om pe deplin format, aceasta este posibil pentru că toată lumea din societatea lui este de acord asupra modului în care trebuie să se comporte oamenii, pentru că toată lumea îl recompensează sau îl pedepseşte după cum el aderă strîns la standardul respectiv sau se depărtează mult de el. Asemenea standarde de comportament sînt numite de antropologi *modele culturale* (*culture patterns*). Fără ele, nici o societate n-ar putea funcţiona şi nici măcar supravieţui.

Conceptul de cultură este atît de important încît va trebui să-l abordăm într-un capitol special. Pentru moment este suficient să definim cultura ca modul de viaţă al unei societăţi. Acest mod de viaţă include nenumărate aspecte parţiale legate de comportament, dar toate au anumiţi factori comuni. Ei constituie răspunsul normal şi anticipat al oricărui membru al societăţii la o situaţie dată. Astfel, în ciuda numărului infinit de variaţii minore care pot fi constatate în răspunsurile diferiţilor indivizi, sau chiar în cele ale aceluiaşi individ în momente diferite, se poate observa că majoritatea persoanelor dintr-o societate reacţionează aproximativ la fel la o situaţie dată. În societatea noastră, aproape toată lumea mănîncă de trei ori pe zi, luînd una dintre mese în jurul amiezii. Indivizii care nu practică acest obicei sînt consideraţi ca bizari. Un asemenea consens în comportament şi în opinie constituie un model cultural. Cultura, ca ansamblu, este un agregat mai mult sau mai puţin organizat de asemenea modele.

Cultura, ca ansamblu, oferă membrilor oricărei societăţi un ghid indispensabil în toate împrejurările vieţii. Fără această cultură, atît oamenilor cît şi societăţii însăşi le-ar fi imposibil să-şi îndeplinească funcţia în mod eficace. Faptul că majoritatea membrilor unei societăţi are obiceiul să reacţioneze într-un anumit mod la o anumită situaţie, permite oricui să prevadă comportamentul lor, dacă nu cu o certitudine absolută, cel puţin cu o probabilitate foarte mare. Această posibilitate de previziune este o condiţie prealabilă a oricărei vieţi sociale organizate. Dacă individul este pe punctul de a face ceva pentru altul, el trebuie să aibă siguranţa că va fi răsplătit. Această siguranţă i-o dau existenţa modelelor culturale, cu substratul lor de aprobare socială, şi posibilitatea care rezultă de aici de a exercita o presiune socială asupra celor ce nu aderă la ele. De altfel, în urma unei îndelungate experienţe şi, într-o mare măsură, prin folosirea metodei încercărilor şi erorilor, modelele culturale ale unei societăţi ajung, în general,

să se adapteze reciproc. Individul poate să obţină rezultate bune dacă aderă la ele, iar dacă n-o face — rezultate mediocre sau chiar negative. Vechiul dicton „La Roma să faci ca romanii" se bazează pe o observaţie pertinentă : la Roma, sau în altă parte, totul este organizat în funcţie de modelele culturale locale, şi nu există loc pentru cine se deosebeşte. Imaginaţi-vă dificultăţile unui englez în căutarea ceaiului său cotidian de la ora 5, într-un orăşel din vestul mijlociu al S.U.A. !

Prezenţa modelelor culturale este tot atît de necesară pentru funcţionarea oricărei societăţi, ca şi pentru supravieţuirea ei. Structura unei societăţi, adică sistemul ei de organizare, este ea însăşi o problemă de cultură. Fără îndoială că, pentru a o descrie, se poate recurge la analogii spaţiale şi se poate întocmi planul sistemului în termeni de poziţii *(positions)*, dar aceste poziţii pot fi definite în mod adecvat numai în funcţie de comportamentele pe care le aşteptăm de la cei care le ocupă. Unele caracteristici de vîrstă, de sex, sau de înrudire biologică pot fi condiţii prealabile, care îl determină pe individ să ocupe anumite poziţii, dar atribuirea însăşi a acestor poziţii ţine de cultură. Astfel, existenţa unei înrudiri biologice între tată şi fiu nu poate explica poziţia exactă pe care o ocupă fiecare dintre ei în sistemul nostru social. Este necesar să se descrie felul — modelat cultural *(culturally patterned)* —, în care se comportă una faţă de alta persoanele ce ocupă aceste poziţii. Dacă avem în vedere poziţii cum sînt cele de patron şi angajat, pare imposibil să le definim altfel, decît prin ceea ce face fiecare în raport cu celălalt (sau, poate, prin ceea ce face fiecare celuilalt). O poziţie într-un sistem social, în măsura în care este independentă de individul sau indivizii care o ocupă într-un moment dat, este în realitate o configuraţie de modele culturale. Tot astfel, sistemul social, luat în întregul lui, este o configuraţie şi mai largă de modele culturale. Această configuraţie furnizează individului tehnici de viaţă în grup şi de interacţiune socială, aproape în acelaşi mod

în care alte configuraţii de modele, de asemenea inerente culturii totale, îi furnizează tehnici de exploatare a mediului natural, sau de apărare împotriva primejdiilor supranaturale. Societăţile se perpetuează învăţîndu-i pe indivizii din fiecare generaţie modelele culturale proprii poziţiilor pe care se presupune că le vor ocupa. Noii recruţi învaţă astfel modul în care se comportă soţul, sau şeful, sau meşteşugarul şi, acţionînd conform acestor modele, ei perpetuează aceste poziţii, iar odată cu ele, întregul sistem social. Fără cultură n-ar putea să existe nici sisteme sociale de tip uman, nici posibilitatea noilor membri de a se adapta la ele.

Îmi dau seama că, în această discuţie despre societate şi cultură, accentul a fost pus îndeosebi pe rolul pasiv al individului şi pe modul în care individul este format de factorii culturali şi sociali. Acum este momentul să arătăm reversul tabloului. Oricît de grijulie a fost pregătirea individului, oricît de reuşită a fost condiţionarea lui, el rămîne un organism distinct, cu propriile sale trebuinţe şi cu capacităţile sale de a gîndi, de a simţi şi de a acţiona absolut independent. El îşi păstrează şi individualitatea într-un grad considerabil. Integrarea lui în societate şi cultură nu merg mai departe de răspunsurile învăţate, şi chiar dacă la adult acestea înglobează cea mai mare parte din ceea ce numim personalitate, rămîne o mare parte care nu este inclusă. Nici măcar în societăţile şi culturile cel mai puternic integrate nu există doi indivizi strict asemănători.

De fapt, rolul individului faţă de societate este dublu. În împrejurări obişnuite, cu cît este mai perfectă condiţionarea lui şi mai susţinută integrarea lui în structura socială, cu atît este mai eficace contribuţia lui la buna funcţionare a societăţii şi cu atît este mai sigură recompensarea lui. Societăţile trebuie să existe şi să funcţioneze însă, într-o lume care se schimbă neîncetat. Incomparabila uşurinţă, cu care specia noastră se adaptează la condiţii schimbătoare şi elaborează

răspunsuri tot mai eficiente pentru a satisface condiţii constante, se întemeiază pe rămăşiţa de individualitate care supravieţuieşte în fiecare dintre noi, după ce societatea şi cultura au făcut tot ceea ce erau în stare să facă. Ca simplă unitate a organismului social, individul perpetuează *status quo*-ul. Dar, ca individ, el contribuie la modificarea acestui *status quo*, atunci cînd se face simţită o asemenea nevoie. Întrucît un mediu nu este niciodată complet static, nici o societate nu poate supravieţui fără un inventator ocazional, care să fie apt să găsească soluţii la problemele noi. Chiar dacă, frecvent, el inventează pentru a răspunde la presiuni pe care le simte ca şi ceilalţi membri ai societăţii, ceea ce îl împinge, îl îmboldeşte să inventeze sînt îndeosebi trebuinţele sale proprii. Primul om care s-a înfăşurat într-o blană de animal sau a întreţinut un foc nu a făcut-o conştient că societatea sa avea nevoie de aceste inovaţii, ci pentru că îi era frig. Ca să trecem la un nivel mai înalt de complexitate culturală : oricît de nefastă ar fi o instituţie imuabilă pentru o societate ale cărei condiţii sînt în curs de schimbare, ceea ce duce la modificarea sau abandonarea acestei instituţii nu provine niciodată de la un individ care n-ar suferi din cauza ei. Inovaţiile sociale sînt făcute de cei care au de suferit din cauza condiţiilor existente şi nu de cei care beneficiază de pe urma lor.

Dacă înţelegem dublul rol al indivizilor — ca indivizi şi ca unităţi sociale — vom avea cheia unui mare număr de probleme care îi încurcă pe cercetătorii comportamentului. Pentru a funcţiona eficient ca unitate socială, individul trebuie să-şi însuşească anumite forme stereotipe de comportament, cu alte cuvinte anumite modele culturale. Cea mai mare parte dintre aceste modele au mai degrabă menirea de a întreţine societatea decît de a asigura satisfacerea trebuinţelor individuale. Societăţile au fost atît de des comparate cu nişte organisme, încît a devenit curent să se vorbească despre nevoile lor proprii, ca şi cînd acestea ar fi distincte de acelea ale indi-

vizilor. Or, acest obicei are consecinţe deplorabile, deoarece trăsăturile unei societăţi sînt întru totul diferite de cele ale unui organism viu. Ar fi mai corect să exprimăm necesităţile implicate într-o situaţie socială spunînd că o societate este incapabilă să existe un timp oarecare şi măcar să funcţioneze corect o singură clipă, dacă cultura care îi este asociată nu îndeplineşte anumite condiţii : ea trebuie să includă tehnici capabile să sădească în noii indivizi sistemul social de valori şi să-i pregătească pentru ocuparea anumitor locuri în cadrul acestei structuri ; totodată, ea trebuie să cuprindă tehnici capabile să recompenseze comportamentul socialmente dorit şi să descurajeze comportamentul socialmente indezirabil ; în sfîrşit, modelele de comportament trebuie să se ajusteze unele la altele, pentru a evita orice conflict şi a nu permite ca rezultatele unui model să anuleze rezultatele altuia. Toate societăţile şi-au constituit culturi care îndeplinesc aceste condiţii, iată un lucru sigur, chiar dacă nu cunoaştem încă suficient procesul acestei constituiri.

Modelele culturale de care depinde supravieţuirea oricărei societăţi trebuie fixate ca modele de răspunsuri obişnuite din partea membrilor ei, fapt posibil datorită extraordinarei aptitudini a omului de a asimila educaţia. Educarea este utilizată deliberat, reprezentînd ceva mai mult decît o simplă învăţare pe baza unei experienţe întîmplătoare şi neorganizate. Toate fiinţele umane primesc de la cei mai în vîrstă o instrucţie deliberată şi premeditată. Tocmai în acest mod sînt transmise de la o generaţie la alta modelele complexe de comportament. Ceea ce îl îndeamnă pe individ să-şi apropie aceste modele este faptul că ele îi satisfac trebuinţele personale şi, în special, trebuinţe de răspuns favorabil din partea celorlalţi. Totuşi, din punctul de vedere al societăţii sale, aceste satisfacţii sînt importante îndeosebi ca momeală. Individul învaţă aceste modele ca totalităţi, iar aceste totalităţi implică necesităţile vieţii

sociale, ca şi propriile lui trebuinţe. El muşcă din momeala satisfacţiei imediate şi personale şi este prins în cîrligul socializării. El învaţă să mănînce pentru a-şi satisface instinctul alimentar, dar cei mai în vîrstă decît el îl învaţă „să mănînce ca un domn". Astfel, mai tîrziu, instinctul alimentar îi va declanşa un răspuns, care nu numai că îi va satisface instinctul, dar i-l va satisface într-un mod agreat de societatea lui şi compatibil cu celelalte modele culturale. Prin instruire şi prin imitaţie, individul îşi însuşeşte deprinderi care îl determină să-şi joace rolul social într-un mod nu numai eficient dar şi în mare măsură inconştient. Tocmai capacitatea de a integra în una şi aceeaşi configuraţie elemente de comportament dintre care unele servesc la satisfacerea unor trebuinţe personale, iar altele la satisfacerea unor necesităţi sociale, tocmai capacitatea de a învăţa şi a transmite aceste configuraţii ca totalităţi fac posibile societăţile omeneşti. Asimilînd asemenea configuraţii, făcînd din ele deprinderi proprii, individul devine apt să ocupe o poziţie dată în societate şi să îndeplinească rolul asociat acestei poziţii.

Că majoritatea comportamentelor omeneşti sînt învăţate sub formă de configuraţii organizate, în loc să fie elaborate direct de indivizi pe baza propriei experienţe, iată un lucru extrem de important pentru studierea personalităţii. Aceasta înseamnă, de fapt, că modul în care o persoană răspunde la o situaţie dată furnizează adeseori indicaţii mai mult asupra educaţiei pe care a primit-o, decît asupra personalităţii sale. În general, toţi indivizii care ocupă o poziţie dată în structura unei anumite societăţi vor răspunde la un mare număr de situaţii într-un mod aproape identic. Că un individ din grup răspunde în acest mod nu dovedeşte, cu privire la personalitatea sa, nimic altceva, decît că are o capacitate normală de a învăţa. Predispoziţiile sale personale vor fi dezvăluite nu de răspunsurile sale conforme modelelor culturale, ci dimpotrivă, prin acelea care se abat de la modele. Nu tema dominantă, ci armonicele din comportamentul lui sînt semnificative pentru înţelegerea lui ca individ. De aici, marea importanţă a studiilor de cultură pentru psihologia personalităţii ; cît timp psihologul nu ştie care sînt normele de comportament impuse de o societate dată, şi nu poate să le acorde partea care le revine în dezvăluirea personalităţii, el este incapabil să pătrundă dincolo de ecranul conformităţii sociale şi al uniformităţii culturale, pentru a-l găsi pe individul autentic.

CAPITOLUL II

Conceptul de cultură

Încă din timpurile celei mai îndepărtate antichităţi s-a înţeles că societăţi diferite au moduri de trai diferite. Primul om care s-a aventurat într-o aşezare străină şi a constatat că nu poate nici să vorbească cu oamenii de acolo şi nici să înţeleagă tot ceea ce vede, trebuie să se fi înapoiat acasă cu conştiinţa că există diferenţe culturale. De asemenea, dacă a fost destul de norocos ca să rămînă în viaţă şi să se înapoieze în propria lui aşezare, observaţiile lui trebuie să-i fi furnizat material pentru numeroase povestiri în jurul focului. Majoritatea oamenilor sînt atraşi de ceea ce este neobişnuit în comportarea altora şi le place să asculte asemenea curiozităţi. Miezul oricărei bune povestiri de călătorie îl alcătuiesc nu descrierile unor locuri neobişnuite, ci bizareriile oamenilor. Istorisirile despre obiceiuri străine au fost dintotdeauna o preocupare a noastră şi sînt ascultate cu acelaşi amestec de mulţumire de sine şi de invidie nemărturisită, care constituie elementul de atracţie chiar şi al celor mai mici bîrfe. Cel mai vestit dintre toţi povestitorii despre alte popoare, Herodot, dedică o bună parte din istoria lui la ceea ce am numi astăzi descrieri de cultură. El merge chiar atît de departe, încît precizează unele dintre diferenţele cele mai izbitoare dintre greci şi egipteni sub raportul obiceiurilor, exprimîndu-şi mirarea reală că aceşti

barbari se retrăgeau în casă pentru funcţia excretoare, în loc de a ieşi în stradă, cum procedau grecii civilizaţi.

Asemenea frînturi de informaţii au fost înregistrate de tot felul de scriitori, vechi şi moderni, şi au furnizat o masă de date în permanentă creştere, pe care cercetătorul contemporan al societăţii şi culturii continuă să le găsească folositoare. Totuşi, pînă foarte recent, faptele de acest gen au fost colecţionate într-un spirit destul de asemănător cu acela al unui colecţionar amator de relicve indiene. Obiceiurile grupurilor neeuropene erau considerate curiozităţi bune pentru uluirea celor neinformaţi şi, cu cît erau mai rare şi mai bizare, cu atît era mai mare mîndria descoperitorului. Scriitorii din acea perioadă au privit întotdeauna obiceiurile propriei lor societăţi drept ceva banal. Chiar numai cu 50 de ani în urmă, descrierea unui model cultural din Europa modernă, exceptînd eventual cazul unei comunităţi săteşti izolate, ar fi fost considerată tot atît de nelalocul ei într-un tratat de etnografie, ca prezenţa unui cuţit de bucătărie într-un cabinet plin cu vîrfuri de săgeţi. Perioade similare de vînare a curiozităţilor pot fi găsite în copilăria majorităţii ştiinţelor şi par să fi fost un stadiu necesar în dezvoltarea acestora. Ele transformă tendinţa obişnuită a omului de a acumula noutăţi, în culegerea şi conservarea conştientă a unui material pe care, mai tîrziu, cercetătorii îl vor putea studia şi sistematiza. Trecînd în revistă aceste etnografii timpurii, cercetătorul modern este adeseori iritat de evidentele omisiuni inconştiente ale autorilor, dar nu poate face altceva decît să-şi amintească vechiul adagiu: „mai bine mai puţin decît nimic".

Trecerea de la colecţionarea de curiozităţi la cercetarea ştiinţifică a comportamentului uman a fost determinată de unele modificări importante ale opticii cercetătorilor. Prima şi cea mai semnificativă dintre aceste modificări s-a produs atunci cînd s-a înţeles că, pentru a putea explica viaţa umană în general, asemănările dintre obiceiurile diferitelor societăţi

sînt mult mai importante decît diferențele. Astfel, faptul că toate societățile au un fel de organizare familială este mult mai semnificativ decît faptul că femeile tibetane din păturile inferioare au de regulă mai mulți soți. Primul fapt furnizează cheia unor trebuințe și capacități umane, în general, în timp ce al doilea constituie o problemă restrînsă și specifică, ce poate fi rezolvată numai prin prisma condițiilor locale și a istoriei locale. Chiar și atunci cînd o asemenea problemă a fost rezolvată, răspunsul nu ne va ajuta prea mult să prezicem modul de comportare al membrilor altor societăți.

A doua schimbare de optică, ivită oarecum mai tîrziu decît prima, s-a produs atunci cînd s-a înțeles că numeroase probleme pot fi soluționate numai dacă modul de viață al diferitelor societăți este studiat ca un întreg. Deși putem afla unele lucruri despre comportamentul uman prin compararea formelor pe care le ia o anumită instituție, să spunem căsătoria, în diferite societăți, există numeroase alte lucruri pe care le putem afla numai cercetînd modalitatea în care se desfășoară căsătoria în diferitele societăți, și raportul dintre căsătorie și celelalte instituții prezente în respectiva societate. Această abordare se impune cu atît mai mult atunci cînd încercăm să înțelegem comportamentul indivizilor. Cu toate că aceștia pot reacționa diferit în situații particulare, personalitatea lor este determinată de experiența pe care o au în privința modului de trai al societății lor considerat ca un întreg. O dată cu dezvoltarea studiilor asupra personalității, conceptul de cultură a devenit, astfel, de primă importanță, atît pentru psiholog, cît și pentru sociolog și antropolog. El poate fi unul dintre instrumentele cele mai folositoare în arsenalul psihologului, dar implicațiile și limitările lui trebuie să fie clar înțelese înainte de a-l folosi efectiv.

Termenul *cultură*, așa cum este folosit în studiile științifice, nu poartă nici una dintre notele apreciative, care îi sînt atașate în limbajul cotidian. El se referă la modul total de viață

al oricărei societăți, și nu numai la acele părți ale acestui mod pe care societatea le consideră superioare sau dezirabile. Prin urmare, cultura, cînd este raportată la propriul nostru mod de viață, nu are nimic de-a face cu cîntatul la pian, sau cu citirea scrierilor lui Browning. Pentru specialistul în științele sociale, asemenea activități sînt numai simple elemente din totalitatea culturii noastre. Această totalitate include, de asemenea, activități ca spălarea vaselor sau conducerea unui automobil, iar din punctul de vedere al studiilor de cultură ele sînt la egalitate cu „rafinamentele vieții". Rezultă că, pentru specialistul în științele sociale, nu există societăți aculturale și nici măcar indivizi lipsiți de cultură. Orice societate are o cultură, oricît de simplă ar fi ea, și fiecare ființă umană este culturală, în sensul că participă la o anumită cultură.

De aceea, munca unui cercetător în științele sociale trebuie să înceapă cu investigarea *culturilor*, a modurilor de viață caracteristice diferitelor societăți. *Cultura*, în accepția pe care i-o dă cercetătorul, reprezintă o generalizare bazată pe observarea și compararea unei serii de *culturi*. Ea se află în același raport cu aceste culturi individuale, ca și „maimuța-păianjen" din descrierea naturalistului cu nenumăratele maimuțe-păianjeni concrete, care constituie specia. Cînd un antropolog spune că această cultură are cutare și cutare caracteristici, el are de fapt în vedere caracteristici pe care le au toate culturile. Culturile, legate fiecare de o anumită societate, sînt entități funcționale organizate, iar individul trebuie să fie studiat pe fundalul unei culturi specifice, nu pe fundalul culturii în general.

Deși termenul *o cultură* a fost folosit multă vreme pentru a desemna modul de viață al unei anumite societăți, sensul lui exact sub raportul conținutului rămîne vag în unele privințe. Ca și un număr de alte concepte din științele sociale, acela de *o cultură* a trecut printr-un proces de delimitare treptată în cursul înseși folosirii sale. Un asemenea proces corespunde întru totul cu nevoile unor științe noi și în rapidă dezvoltare,

și este singurul adecvat, în absența unei autorități ultime, care să poată decide în cazul diferențelor de opinie. Cînd apare un termen nou, cercetătorii dintr-o anumită știință tind să-l folosească cu aproape aceleași sensuri, dar și cu diferențe individuale în accepțiile exacte pe care i le dau. O dată cu scurgerea timpului, elementele comune ale semnificației ajung să dobîndească o recunoaștere generală, iar accepțiile particulare sînt eliminate. Acest proces se încheie prin constituirea unui concept precis, desemnat printr-un singur termen, a cărui semnificație este limpede pentru toți cercetătorii din domeniul respectiv. Totuși, chiar și atunci cînd s-a ajuns la un asemenea acord, termenul folosit poate fi susceptibil de cîteva definiții diferite. Ține de esența oricărei definiții ca ea să selecteze anumite aspecte ale conceptului total pe care-l reprezintă termenul, și să accentueze aceste aspecte în dauna altora. Această subliniere și, ca urmare, valoarea definiției pentru un anumit scop vor depinde de intenția particulară pe care o are autorul definiției. Există numeroase definiții posibile pentru *o cultură*, fiecare fiind utilă în raport cu cercetările de un anumit gen. Astfel, ea poate fi corect definită ca „ereditatea socială a membrilor unei societăți", dar aceasta va fi de prea puțin ajutor pentru cei care cercetează formarea personalității.

Bazîndu-mă pe sensul curent, îmi permit următoarea definiție, spre folosința celor pe care îi interesează studierea personalității: „O cultură este configurația comportamentelor învățate și a rezultatelor lor, ale căror elemente componente sînt împărtășite și transmise de către membrii unei societăți date". Ca orice definiție, și aceasta reclamă unele completări și explicații. Termenul *configurație* implică faptul că diferitele comportamente și rezultatele acestora, care alcătuiesc o cultură, sînt organizate într-un întreg structurat. Această trăsătură a culturii ridică un număr de probleme de care nu este cazul să ne ocupăm aici. *Comportamentul învățat* limitează activitățile care trebuie să fie clasificate ca parte a oricărei configurații

culturale date la activitățile a căror formă a fost modificată prin procesul de învățare. Această limitare este sancționată de o practică îndelungată. Nici comportamentul instinctual, nici trebuințele sau tensiunile de bază, care determină motivațiile ultime ale comportamentului individului, n-au fost privite vreodată ca părți ale culturii, deși influența lor asupra culturii este evidentă. Excluderea acestor fenomene din conceptul de cultură îi lasă totuși acestuia un cîmp extrem de vast. Așa cum s-a menționat în capitolul precedent, omul are foarte puține reflexe necondiționate, în afara celor legate de procesele sale fiziologice. Deși comportamentul lui este motivat de trebuințele sale, formele pe care le ia acest comportament sînt, în mod normal, condiționate de propria lui experiență. Astfel, cu toate că a mînca este un răspuns la trebuința de hrană a individului, modul în care mănîncă depinde de felul în care a învățat să mănînce. Termenul *comportament* din fraza în discuție trebuie să fie luat în sensul cel mai larg, astfel încît să includă toate activitățile individului, explicite sau implicite, fizice sau psihice. Astfel, din punctul de vedere al acestei definiții, învățarea, gîndirea etc., trebuie să fie considerate ca forme de comportament, așa cum sînt mișcările musculare implicate în procesele tehnice.

Termenul *rezultate ale comportamentului* se referă la fenomene de două genuri complet diferite, psihologic și material. Primul gen include acele rezultate ale comportamentului care sînt reprezentate în individ de stări psihice. Astfel, atitudinile, sistemele de valori și cunoștințele vor fi toate incluse în acest gen. A clasifica aceste fenomene ca rezultate ale comportamentului poate să pară un tur de forță, dar e indiscutabil că ele se constituie în individ ca urmare a interacțiunii sale cu mediul și a învățării corespunzătoare. Totodată, ele nu pot fi clasificate ca *comportament* învățat, deoarece le lipsesc atributele dinamice implicate de acest termen. Ca și realitățile mediului extern, ele exercită o influență orientativă asupra

dezvoltării modelelor de comportament. Astfel, cînd individul se găsește într-o situație nouă, el va reacționa la ea nu numai în limitele acestei realități obiective, dar și în funcție de atitudinile, valorile și cunoștințele pe care le-a dobîndit în urma experienței sale anterioare. Indigenul care întîlnește pentru prima oară un alb îl poate adora ca pe un zeu, îl poate trata ca pe un oaspete onorat sau îl poate ataca pe neașteptate, direcția acțiunii lui depinzînd în întregime de factori de natura celor menționați.

Includerea rezultatelor materiale ale comportamentului în fenomenele cuprinse în conceptul de cultură poate întîmpina obiecții din partea unor sociologi, dar ea este sancționată de folosința antropologică, tot atît de veche ca însuși termenul de *cultură*. Obiectele făurite și folosite în mod curent de membrii unei societăți au fost întotdeauna cunoscute sub numele colectiv de „cultură materială" a acestei societăți și considerate ca o parte integrantă a configurației culturale. Problema reală, în acest caz, este dacă obiectele înseși trebuie să fie privite ca o parte a culturii, sau dacă conținutul configurației culturale trebuie să fie limitat la elementele psihologice cărora le corespund obiectele. Cu alte cuvinte, trebuie să includem în cultură însăși sulița, sau numai ideile împărtășite de membrii unei societăți despre aspectul și calitățile pe care trebuie să le aibă o suliță ? Includerea obiectelor materiale complică munca cercetătorilor care încearcă să folosească conceptul de cultură în anumite scopuri, dar pentru cei care studiază personalitatea, eliminarea culturii materiale ar constitui mai degrabă o pierdere decît un cîștig. Mediul în care se dezvoltă și acționează un individ include întotdeauna o mare varietate de obiecte făcute de om, iar efectul pe care îl poate avea contactul cu aceste obiecte asupra formării personalității este considerabil. Astfel, acest aspect al mediului total poate acționa fie în direcția stimulării, fie în direcția inhibării procesului de dezvoltare a dexterității manuale, sau chiar a dezvoltării unor trăsături mai fundamentale ale personalității, cum ar fi atitudini generalizate de genul timidității sau încrederii în sine. Experiențele timpurii ale unui copil lăsat printre jucării, sau într-o casă plină de tot felul de lucruri fragile, vor fi diferite de cele ale unui copil ținut într-un țarc, în care nu există nici un lucru pe care ar putea să-l deterioreze, sau care ar putea să-i dăuneze. Chiar și obiceiul nostru de a ședea sau de a ne culca pe anumite mobile implică o serie de experiențe din perioada copilăriei, care lipsesc total într-o societate ai cărei membri, de obicei, se așază și se culcă pe jos.

Expresia *împărtășite și transmise* limitează și mai mult conținutul configurațiilor culturale. În cazul nostru, *împărtășite* trebuie înțeles în sensul că un anumit model de comportament, o anumită atitudine sau o anumită cunoștință sînt comune pentru doi sau mai mulți membri ai unei societăți. Ea nu implică o activitate de cooperare sau o proprietate comună. Nici un aspect de comportament etc. caracteristic unui singur individ dintr-o societate nu poate fi considerat ca parte a culturii societății respective. Totuși, asemenea particularități individuale pot deveni, după un anumit timp, o parte a culturii. În adevăr, toate inovațiile culturale își au originea fie într-o singură persoană, fie într-un grup foarte mic de persoane. Astfel, un procedeu nou de a împleti coșuri, nu va fi clasificat ca parte a culturii atîta vreme cît este cunoscut de o singură persoană. El va fi categorisit ca parte a culturii abia cînd va fi practicat și de alți indivizi.

Pentru a clarifica mai departe limitele impuse conținutului culturii de acest factor, al *împărtășirii*, este necesar să amintim că culturile sînt continuumuri. Împărtășirea, care justifică includerea unui aspect particular în configurația culturală, trebuie să fie stabilită în raport cu continuumul socio-cultural și nu în raport cu o cultură existentă într-un moment dat. Faptul că într-o comunitate exista în 1943 un singur medic practicant nu înseamnă că profesia de medic nu trebuie să

fie considerată ca parte a culturii comunităţii. Comunitatea avusese desigur medici şi în trecut şi avea să aibă alţii în viitor. Există aşadar o împărtăşire prin succesiune temporală a anumitor tipuri de cunoştinţe şi de comportamente, chiar dacă ea lipseşte într-un anume moment. Aceasta ridică imediat problema dacă aspecte ale cunoştinţelor individuale sau ale unui comportament individual, care mai tîrziu capătă statutul de cultură, trebuie să fie considerate ca părţi ale culturii încă de la început. În virtutea logicii, probabil că ele ar trebui să fie considerate astfel, dar întrucît situaţia lor poate fi stabilită numai retrospectiv şi, întrucît în momentul apariţiei lor, ele nu funcţionează ca elemente ale configuraţiei culturale operante a societăţii, problema este în bună măsură scolastică, sau de interes pur teoretic.

Este necesară şi o altă precizare în privinţa termenului *împărtăşire*. Nu trebuie să considerăm că elementele privite ca parte a configuraţiei culturale sînt împărtăşite de toţi membrii unei societăţi, fie de-a lungul timpului, fie într-un anumit moment. De fapt, ar fi imposibil să găsim vreun element de cultură care să fi fost împărtăşit de toţi membrii unei societăţi de-a lungul întregii durate a acesteia. În cursul istoriei lor, culturile se modifică şi evoluează, eliminînd anumite elemente şi incluzînd altele noi. Ca rezultat al acestui proces, ele pot trece printr-o schimbare totală a conţinutului, prin modificări profunde ale structurii lor, dacă respectivele societăţi durează destul de mult şi cunosc suficiente vicisitudini. Astfel, probele materiale antropologice dovedesc că există în lume numeroase locuri unde populaţia actuală descinde din cea neolitică, iar continuitatea culturală şi socială nu a fost niciodată întreruptă ; totuşi viaţa acestor oameni din zilele noastre are puţine trăsături comune cu cea a strămoşilor lor neolitici. Chiar dacă luăm oricare configuraţie social-culturală într-un anumit moment, vom constata că nu există elemente de cultură care să fie împărtăşite de toţi membrii societăţii respective. Deşi unele dintre ele pot fi împărtăşite de toţi adulţii, ele nu sînt împărtăşite totuşi de copii, în timp ce numeroase idei şi activităţi ale adulţilor sînt împărtăşite numai de membrii anumitor grupuri din societate, cum ar fi bărbaţii, femeile sau anumiţi meseriaşi. Asemenea specializări trebuie totuşi să fie considerate drept părţi constitutive ale configuraţiei culturale. Ele sînt adaptate la alte elemente din configuraţia culturală şi contribuie la buna funcţionare a societăţii în întregul ei.

Termenul *transmise* necesită puţine discuţii. Împărtăşirea elementelor de comportament depinde de transmiterea lor de la un individ la altul prin instruire sau imitare. Aceste procese operează în timp şi majoritatea elementelor care alcătuiesc configuraţii culturale sînt transmise din generaţie în generaţie şi durează mult mai mult decît viaţa oricărui membru al societăţii. Din punct de vedere al individului, cultura societăţii în care se integrează constituie ereditatea lui socială, distinctă de cea biologică. Ea îi oferă o serie de adaptări la mediul în care trebuie să trăiască şi să acţioneze. Aceste adaptări, incorporate în modele de comportament, au fost elaborate de membrii anteriori ai societăţii sale, ca rezultat al propriilor lor experienţe şi îi sînt transmise prin procesele lui de învăţare. Ele îi economisesc necesitatea a numeroase experienţe, adeseori neplăcute, pentru a ajunge la adaptări reuşite. Transferul unor asemenea adaptări comportamentale seamănă în multe privinţe cu transferul de adaptări structurale şi fiziologice elaborat de strămoşii individului, ca rezultat al mutaţiilor şi selecţiei. Astfel, în societăţile negre vest-africane tehnicile culturale pentru obţinerea hranei în junglă, elaborate de generaţiile trecute, vor fi transmise individului prin învăţare. Un înalt grad de imunitate la malarie, de asemenea elaborat de generaţiile trecute, îi va fi transmis prin ereditate. Ambele îi sînt necesare pentru supravieţuire în condiţiile locale.

Din cele spuse mai sus despre cultură se poate vedea că acest concept include fenomene de cel puţin trei ordine diferite : material — adică produse ale muncii ; cinetic — respectiv comportamentul explicit (întrucît implică în mod necesar mişcarea) ; şi psihologic — respectiv cunoştinţe, atitudini şi valori împărtăşite de membrii unei societăţi. Pentru scopul nostru actual, fenomenele din primele două categorii pot fi clasificate laolaltă ca aspectul *explicit* al unei culturi. Cele din a treia categorie, adică fenomenele psihice, constituie aspectul ei *implicit*. Ambele aspecte sînt la fel de reale şi la fel de importante pentru înţelegerea comportamentului uman, dar ele prezintă cercetătorului probleme diferite. Aspectul explicit al oricărei culturi, este concret şi palpabil. El este supus observaţiei directe şi înregistrării şi nu există concluzii în privinţa lui care să nu poată fi controlate cu ajutorul unor mijloace tehnice ca aparatul de fotografiat şi fonograful. Orice erori care se ivesc în această direcţie se datorează exclusiv greşelilor de observaţie şi pot fi uşor corectate.

Înregistrarea culturii implicite prezintă probleme de un gen diferit. Acest aspect al culturii ţine de stările psihice, iar natura şi chiar existenţa unor asemenea stări poate fi doar dedusă din comportamentul explicit căruia îi dau naştere. Problema de a stabili modelele implicite ale unei culturi este în bună măsură similară cu cea a stabilirii conţinutului şi organizării personalităţii unui individ, iar cercetările pot fi expuse aceloraşi surse de erori. Deşi sîntem martorii unei îmbunătăţiri rapide a tehnicilor de studiere a fenomenelor psihice, în diagnosticarea personalităţilor individuale mai este implicată o mare doză de interpretare subiectivă. Cînd încercăm să facem o asemenea caracterizare pentru membrii unei societăţi întregi, sau chiar numai pentru cei ai unui anumit grup dintr-o societate, posibilităţile de eroare cresc foarte mult.

Cei care fac cercetări concrete de antropologie sînt arareori pregătiţi pentru folosirea tehnicilor mai avansate şi mai exacte ale testării psihologice, şi chiar cînd sînt pregătiţi în această privinţă le stă arareori în putinţă să aplice asemenea teste la mai mult decît un eşantion redus al societăţii. Este aproape imposibil să faci din el un eşantion cu adevărat aleator. Indivizii cu care cercetătorul intră în contact nu sînt simple unităţi dintr-un tabel statistic, ci oameni reali, ale căror reacţii faţă de cercetător vor fi tot atît de variate ca ale oricăror persoane din propria noastră societate. Întrucît de obicei sînt incapabili să înţeleagă scopurile testelor, ei vor manifesta o rezistenţă chiar mai puternică decît cea întîlnită în societatea noastră. Ca urmare, singurii subiecţi de obicei disponibili pentru testare sînt : a) cei care au afinităţi cu observatorul şi i se supun în virtutea prieteniei ; b) cei care se află la un asemenea nivel economic, încît rezistenţa lor poate fi depăşită prin retribuţia disponibilă, de obicei mică, pentru o asemenea acţiune.

Există aşadar o selecţie foarte reală a subiecţilor, chiar dacă inconştientă, care introduce un coeficient de eroare cînd se încearcă raportarea rezultatelor obţinute prin teste la societate ca un întreg.

Cînd este vorba de contactele continue şi de cunoaşterile intime care sînt necesare pentru judecăţile neformale asupra personalităţii, factorul selectiv devine şi mai important. Observatorul care trăieşte într-o societate străină poate stabili relaţii strînse şi chiar prieteneşti numai cu un mic număr de indivizi. Cine vor fi aceştia depinde de personalităţile şi de interesele ambelor părţi. Singurii indigeni pe care un cercetător va ajunge să-i cunoască efectiv vor fi cei cu care îşi găseşte afinităţi. Concluziile bazate pe un eşantion stabilit în acest mod se pot dovedi departe de a fi aplicabile la întregul grup. Astfel, în propria mea experienţă asupra diferitelor grupuri „primitive", am constatat întotdeauna că există un număr

considerabil de indivizi spontan sceptici în privința supranaturalului, dar ar fi greșit să privim asemenea atitudini ca un fapt general, sau măcar comun în societățile respective. În prezent, singura barieră în calea unor asemenea erori este ca fiecare societate să fie studiată de mai mulți cercetători. Aceștia trebuie să lucreze independent unul de altul și să reprezinte personalități cît mai divers structurate cu putință.

Dificultățile menționate nu înseamnă că este imposibil să obținem o imagine clară despre cultura implicită a oricărei societăți. Ele nu înseamnă decît că o asemenea imagine se obține greu și că concluziile formulate de un singur observator nu trebuie să fie considerate necesarmente drept ultimul cuvînt în problema respectivă. Cercetătorii personalității, care încearcă să folosească descrierile etnologice, trebuie să înțeleagă că declararea membrilor unei anumite societăți că ar fi lași, sau avari, sau indiferenți față de copii, implică elemente de apropiere selectivă și de interpretare subiectivă, care lipsesc în aserțiuni de genul : membrii acestei societăți își țin copiii în leagăne, sau : își fac vase de lemn, sau : organizează dansuri în perioada lunei pline.

Mai există un aspect legat de deosebirea dintre cultura explicită și cea implicită, care prezintă importanță pentru cercetătorii personalității : tocmai aspectul explicit al culturii este principalul agent de transmisie culturală. Stările psihice care constituie cultura implicită nu sînt, în sine, transferabile. Alți indivizi, indiferent dacă e vorba despre observatori străini sau despre membri tineri ai aceleiași societăți, pot fi făcuți conștienți de existența unor asemenea stări numai prin intermediul comportamentelor explicite în care își găsesc expresia. Tocmai contactul cu cultura explicită a societății proprii și experiența derivată din acest contact re-creează în fiecare individ stările psihice împărtășite care constituie cultura implicită. Astfel, el ajunge să împărtășească modelul cultural al fricii în fața unui obiect inofensiv, să spunem o țeastă umană,

[Ha] * Cultura explicită = „suport de viață"
Cultura implicită = „suport cultural"!

deoarece alți membri ai societății manifestă teamă în fața obiectului, sau îi spun că trebuie să se teamă de el. La fel, el își însușește modelul cultural din societatea sa al atribuirii unei valori ridicate anumitor scopuri întrucît vede cum alți membri ai societății se străduiesc să le atingă.

Sper că cele spuse mai sus au lămurit ce înțelege un antropolog prin cultură și diferitele genuri de fenomene care sînt subsumate acestui concept. În încercările lor de a folosi conceptul de cultură ca instrument de cercetare, înșiși antropologii ajung uneori la confuzii. Astfel, adeseori ei nu reușesc nici măcar în studiile lor descriptive să facă o deosebire între culturile succesive în timp și culturile simultane într-un anumit moment, deși aceste două aspecte ale conceptului prezintă probleme diferite și solicită metode diferite de abordare. Această deosebire este mai importantă pentru cercetătorii proceselor culturale, decît pentru psihologi. Cei din urmă trebuie să se preocupe numai de acel segment scurt dintr-un continuu cultural care corespunde cu durata vieții indivizilor supuși cercetării. Totuși, faptul că numeroși antropologi nu reușesc să facă distincție clară între aspectele actuale din culturile pe care le descriu și cele care supraviețuiesc numai în memoria informatorilor în vîrstă poate crea dificultăți pentru psihologii care încearcă să folosească asemenea descrieri. Astfel, descrierea unei culturi tribale care amestecă fără discriminare modele culturale vechi și actuale nu poate fi folosită eficient ca fundal pentru a studia personalitățile membrilor respectivului trib.

O și mai mare importanță prezintă pentru psiholog greșeala aproape constantă a antropologului de a nu distinge clar între realitatea unei culturi, ca o configurație de comportamente etc., și construcția pe care o elaborează el însuși pe baza acestei realități, și pe care o folosește ca instrument pentru descrierea și sistematizarea datelor culturale. Lipsa unei terminologii care să servească la deosebirea clară a acestor două aspecte ale conceptului de cultură a fost o sursă de

nenumărate încurcături nu numai pentru psihologi şi antropologi, ci şi pentru logicienii şi filozofii care s-au ocupat de conceptul de cultură. Încercînd să contribui la clarificarea acestei chestiuni, am propus să se folosească termenii *cultură reală* şi *construcţie culturală (culture construct)* şi voi încerca mai jos să explic sensul fiecăruia dintre ei.

Cultura reală a oricărei societăţi constă în comportamentul actual etc. al membrilor ei. Ea include un vast număr de elemente, fiecare fiind diferit de oricare altul. Niciodată două persoane nu reacţionează exact în acelaşi mod la un anumit stimul ; chiar o aceeaşi persoană reacţionează diferit, la acelaşi stimul, în momente diferite. Pînă şi fiecare fragment individual de comportament diferă, sub anumite aspecte, de toate celelalte fragmente. Pentru ca lucrurile să fie şi mai complexe, niciodată doi stimuli nu sînt identici. Totuşi, în ciuda acestei variabilităţi intrinsece, individul este capabil să elaboreze adaptări adecvate şi mai mult sau mai puţin automate la mediul său. El generalizează reacţia sa faţă de un anumit gen de stimuli, înmănunchindu-i pe baza asemănării lor şi ignorînd diferenţele dintre ei. Astfel, un elev învaţă că sunetul unui clopoţel înseamnă că ora s-a terminat şi el ignorează diferenţele minore de la o zi la alta din tonul şi durata semnalului. Similar, răspunsul lui la un asemenea semnal, deşi nu este niciodată exact acelaşi, va fi aproape la fel în toate împrejurările. Trecînd de la individ la grupurile de indivizi, care au un fond comun de cunoştinţe şi experienţe, vom constata o situaţie similară. Pentru a reveni la exemplul nostru, toţi elevii care au o anumită experienţă se vor pregăti să părăsească sala de clasă cînd aud clopoţelul. Deşi pregătirile lor individuale vor diferi în amănunt, diferenţele vor cădea normal înăuntrul unui domeniu de variabilitate destul de îngust. Astfel, este aproape sigur că elevii îşi vor închide caietele de notiţe şi îşi vor strînge diferitele obiecte pe care le-au adus în clasă, dar

nu este absolut sigur că toţi îşi vor îmbrăca pardesiele sau fulgarinele.

Rezultă că nenumăratele aspecte ale comportamentului care constituie o cultură reală pot fi sortate pe baza situaţiilor care le determină de obicei. Fiecare situaţie generalizată va fi legată de o anumită serie de comportamente, care au numeroase trăsături comune. Mai mult, variaţiile dintr-o asemenea serie se vor înscrie, în mod normal, între anumite limite uşor de recunoscut. Aceste limite pot fi stabilite prin consideraţii pur practice. Astfel, procedeele prin care se pot împleti coşuri sînt numai cîteva. Aceste procedee pot fi stabilite şi prin sancţiune socială. Fiecare societate are anumite procedee recunoscute de perfectare a căsătoriei sau de a se adresa unui superior pentru a-i cere o aprobare. În orice caz, comportamentele care nu se încadrează în limitele normale pur şi simplu nu duc la rezultatele dorite. Acest fapt va fi recunoscut tacit de înşişi membrii societăţii. Comportamentele care se înscriu în limitele eficienţei vor fi considerate normale, pe cînd cele care rămîn în afara acestor limite vor fi privite ca dăunătoare şi, adeseori, ca blamabile.

Un asemenea domeniu de răspunsuri normale la o situaţie dată poate fi desemnat ca un model într-o cultură reală. Reciproc, cultura reală poate fi concepută ca o configuraţie compusă dintr-un mare număr de asemenea modele, toate fiind, într-o măsură mai mare sau mai mică, adaptate reciproc şi legate funcţional între ele. Un aspect important care trebuie amintit este acela că fiecare *model cultural real* nu este un caz singular de comportament, ci reprezintă o serie de comportamente care variază între anumite limite.

Variabilitatea comportamentelor cuprinse în orice cultură reală constituie o problemă dificilă chiar la nivelul simplei descrieri. Este evident imposibil să descriem toate cazurile de comportament care alcătuiesc laolaltă cultura. Chiar şi seriile de comportamente ce constituie răspunsuri normale la fiecare

dintre situațiile la care poate reacționa membrul unei societăți nu pot fi prezentate în totalitatea lor. Pentru a prezenta o imagine inteligibilă a unei culturi, sau pentru a sistematiza datele culturale, cercetătorul trebuie să elaboreze o *construcție culturală*. El stabilește modul seriei finite de variații, care sînt incluse în fiecare model cultural real, iar apoi folosește această valoare ca simbol al modelului cultural real. Dacă cercetătorul constată că membrii unei societăți au obiceiul de a se culca uneori la ora 8 și alteori la ora 10, dar că modul pentru această serie de cazuri cade pe nouă și un sfert, el va spune că mersul la culcare la ora nouă și un sfert constituie unul dintre modelele culturii lor. O asemenea derivată modală poate fi denumită *model cultural construit*. Construcția culturală totală se elaborează prin reunirea tuturor modelelor culturale construite care au fost elaborate în mod similar. Ea este față de cultura reală în același raport ca modelele construite față de modelele reale. Deși construcția culturală poate să nu corespundă întru totul culturii reale, ea constituie o aproximare concisă și convenabilă a condițiilor existente în cultura reală. Experiența a dovedit că, pe baza unor asemenea construcții, este posibil nu numai să studiem structura culturilor reale și conexiunile modelelor care le compun, ci și să prezicem, cu un înalt grad de probabilitate, comportamentul pe care îl vor avea membrii unei societăți în diferite situații. Construcțiile culturale nu sînt altceva decît instrumente care pot fi folosite de cercetători, dar sînt instrumente indispensabile. Elaborarea lor este justificată de utilitatea pe care și-o dovedesc ulterior.

În rezumat o *cultură reală* constă din suma totală a comportamentelor membrilor unei societăți, în măsura în care aceste comportamente sînt învățate și împărtășite. Un *model cultural real* reprezintă un domeniu limitat de comportamente, înăuntrul căruia se integrează în mod normal, răspunsurile membrilor societății la o anumită situație. Astfel, diferiți indivizi se pot comporta variat deși rămîn în acord cu modelul

cultural real. Un *model cultural construit* corespunde modului variațiilor dintr-un model cultural real. Dacă aceste deosebiri sînt înțelese clar, este ușor să rezolvăm majoritatea dificultăților pe care le implică raportarea experienței și a comportamentului individului la datele culturale prezentate într-o formă construită.

Valoarea pe care o au modelele culturale construite în sintetizarea majorității influențelor de mediu semnificative pentru formarea personalității devine evidentă cînd examinăm condițiile în care se dezvoltă individul în orice societate. Toate ființele umane se dezvoltă și funcționează de obicei ca membri ai unor grupuri umane care împărtășesc un habitat comun. Rezultă că cea mai mare parte a mediului cu care interacționează individul constă în alți indivizi, sau în obiecte făcute de om. Acest lucru este adevărat îndeosebi în fazele timpurii ale ciclului vital, cînd se pun bazele formării personalității. Grija adultului pune un ecran între copil și cea mai mare parte a mediului natural al societății sale. Copilul de eschimos vîrît în *parka* * mamei sale este prea puțin afectat de temperaturile arctice. Cea mai mare parte a experiențelor timpurii ale individului derivă din comportamentul altor persoane. Acest comportament poate fi orientat spre el, așa cum se întîmplă în cazul procedeelor folosite de adulți pentru a-și crește copiii, sau în cazul răspunsului adulților la comportamentul copiilor. El poate fi, de asemenea, orientat spre scopuri care reflectă și dorințele copilului, făcîndu-l pe acesta să observe și să imite respectivul comportament. În ambele cazuri, comportamentul celorlalți îi furnizează copilului o experiență pe baza căreia își elaborează propriile sale modele de comportament. Astfel, în propria noastră societate, dezaprobarea pe care o manifestă adulții cînd un copil își vîră degetele în farfurie îl va determina să abandoneze repede

* Haină din piele, îmblănită și cu glugă.

acest obicei, în timp ce observarea modului în care unii adulţi iau pe furiş dulceaţă sau prăjituri din cămară îi vor crea un model de comportament pe care mai tîrziu poate că, în ascuns, îl va practica şi el.

Majoritatea evenimentelor cu consecinţe durabile în formarea personalităţii are un caracter repetitiv. Deşi unele episoade neobişnuite sau violente pot avea rezultate traumatice, esenţa formării personalităţii, ca şi a formelor mai directe şi imediate de învăţare, o constituie repetarea anumitor stimuli şi a comportamentelor care asigură răspunsuri adecvate la aceşti stimuli. În condiţiile normale ale vieţii sociale, majoritatea stimulilor externi la care răspunde copilul îşi are originea în comportamentul altor indivizi. Deşi acest comportament nu va fi niciodată identic în două împrejurări, variaţiile lui se vor înscrie aproape întotdeauna în una sau alta dintre seriile limitate de comportamente, care, aşa cum am spus, constituie modelele din cultura reală. Mai mult, pare să existe o corelaţie destul de strînsă între modul de variaţie a comportamentelor dintr-o asemenea serie şi tipul de experienţă pe care individul o extrage din contactele sale cu persoanele ce acţionează în limitele seriei, cu alte cuvinte după modelul cultural real. Altfel spunînd, comportamentele variabile din cadrul unui anumit model cultural se prezintă, în ceea ce priveşte efectele lor asupra individului, asemănător cu ceea ce fizicienii numesc *fenomene convergente*. Diferenţele lor tind să se reducă în timp, astfel încît rezultatul cumulativ în formarea personalităţii este aproape acelaşi ca şi cînd el ar fi produs de repetarea unui caz singular de comportament situat pe modul seriei care constituie modelul. Astfel, experienţa extrasă din luarea prînzului uneori între 12 şi 13, dar de cele mai multe ori la 12 şi jumătate, va fi aproape aceeaşi ca experienţa obţinută din luarea prînzului întotdeauna la ora 12 şi jumătate.

Ne grăbim să adăugăm că aceasta nu înseamnă că rezultatele contactului cu un anumit model cultural real vor fi aceleaşi pentru toţi indivizii. Dispunem de suficiente dovezi că lucrurile nu se întîmplă astfel. Experienţa pe care orice individ o dobîndeşte din participarea la o anumită situaţie este influenţată nu numai de situaţie *per se*, ci şi de propriile sale potenţialităţi şi percepţii. Astfel, un model cultural prin care unui băiat i se cere să aibă grijă ca lădiţa cu lemne de foc să fie întotdeauna plină, va determina o experienţă anumită la un copil puternic, activ, şi o alta la un copil slab, pasiv. Un ţigan care trece prin faţa uşii va însemna un anumit lucru pentru un copil căruia i s-a spus că toţi ţiganii răpesc copii, şi ceva cu totul diferit pentru un copil care nu cunoaşte această legendă. Chiar şi în cazurile cînd situaţia externă poate fi tratată ca o constantă, aceşti factori individuali vor face ca ea să provoace urmări diferite la persoane diferite.

Întrucît o construcţie culturală este suma totală a modurilor diferitelor modele care compun o cultură reală şi întrucît modul fiecărui model este strîns corelat cu experienţa pe care indivizii o extrag din contactele lor cu acesta, rezultă că o cultură construită poate fi folosită pentru rezumarea mediului socio-cultural din care membrii oricărei societăţi îşi extrag cea mai mare parte a experienţei. * Deşi membrii unei societăţi nu pot avea, cu toţii, un contact direct cu totalitatea modelelor din cultura lor, totuşi toţi vor fi puşi în contact cu un mare număr de aceleaşi modele. Aceste modele, aşa cum sînt prezentate în construcţia culturală, pot fi tratate ca nişte constante în studiile despre formarea personalităţii. Ele oferă un fundal uniform, pe care putem proiecta diferitele răspunsuri şi configuraţii ale personalităţii membrilor societăţii, pentru a le studia şi compara. Existenţa unui asemenea sistem de referinţă stabil constituie un ajutor indispensabil pentru studiile asupra personalităţii.

*) „Construcţia culturală" = pandantul „ansamblului de relaţii sociale" (totalul întregului de modele culturale); cultura reală <=> organizarea de [illegible] + orizontul cultural (= dispoziţiul valorilor pentru un individ/grup).

Raportul dintre modelele culturale şi experienţa comună membrilor unei anumite societăţi poate fi explicitat printr-un exemplu specific. Să presupunem că într-o societate există modelul de a hrăni pe sugari ori de cîte ori plîng şi de a nu-i hrăni decît dacă plîng. Date fiind variaţiile dintr-un asemenea model cultural, care trebuie să rezulte din cerinţele vieţii cotidiene, putem fi siguri că nu toţi membrii acestei societăţi au fost hrăniţi ori de cîte ori au plîns. Este totuşi probabil că fiecare a fost hrănit în majoritatea cazurilor cînd a plîns şi nu a fost hrănit dacă nu a plîns. Ca urmare, toţi au avut desigur suficiente prilejuri pentru a-şi manifesta ţipătul, ca prim răspuns care a dus la satisfacerea trebuinţei de hrană. Experienţa lor, în ciuda tuturor factorilor variabili implicaţi de funcţionarea modelului cultural şi de diferenţele lor individuale, va avea numeroase elemente comune. Toţi membrii respectivei societăţi se vor asemăna între ei în această privinţă mult mai mult decît vor semăna cu membrii altei societăţi în care există modelul cultural de a-i hrăni pe copii după un program strict şi în care plînsul este fie ignorat, fie pedepsit.

Utilitatea construcţiilor culturale pentru studierea personalităţii nu se limitează la sintetizarea mediului socio-cultural comun membrilor unei societăţi. În plus, modelele dintr-o asemenea construcţie ajută foarte mult la diagnosticarea personalităţilor individuale. Fiecare model construit reprezintă modul diferitelor comportamente ale unei serii de indivizi într-o anumită situaţie. Se va constata că deşi diferite comportamente ale unui individ în respectiva situaţie se vor situa normal în cadrul domeniului unui model cultural real, ele vor acoperi arareori întregul lui domeniu. Ele vor corespunde unui anumit segment al domeniului, iar modul individual de pe acest segment va putea diferi considerabil de modul modelului cultural ca întreg. Diferenţa dintre acest mod individual şi modelul cultural construit va reflecta compromisul

pe care trebuie să-l realizeze fiecare individ între modelele culturale ale societăţii sale şi propriile lui înclinaţii. Asemenea abateri individuale pot să nu fie de mare importanţă pentru diagnosticarea personalităţii, întrucît ele se fac simţite numai în cazul unui mic număr de modele culturale. Astfel, dacă modelul cere unui bărbat să facă daruri costisitoare şi frecvente socrului său şi el de fapt dă cît mai puţin cu putinţă, se poate întîmpla ca aceasta să nu însemne altceva decît că el nu-şi agreează socrul, sau că speră să desfacă căsătoria. Totuşi, dacă modurile comportamentelor unui individ arată o abatere sensibilă de la o serie importantă de modele culturale construite, este bine să presupunem că direcţia acestei abateri reflectă unele trăsături particulare ale individului. Astfel, dacă omul respectiv nu-şi îndeplineşte obligaţiile nu numai faţă de socru, dar nici în majoritatea celorlalte situaţii care îi impun o anumită cheltuială, aceasta este o indicaţie aproape certă că este zgîrcit. De fapt, toţi folosim în mod constant, chiar dacă inconştient, acest criteriu al abaterilor de la modul modelului cultural în judecăţile noastre cotidiene despre alţi indivizi. E adevărat că nu formulăm normele de comportament în termeni de model cultural, dar ştim în ce constau ei şi ne este uşor să recunoaştem abaterile şi să apreciem pe alţi oameni în consecinţă.

Înainte de a încheia această discuţie despre cultură, ar fi poate bine să mai menţionăm o trăsătură a situaţiei modelelor culturale. În afară de modelele culturale reale şi de modelele culturale construite pe baza observaţiilor făcute de cercetători asupra comportamentului, toate culturile includ un anumit număr de ceea ce am putea denumi *modele ideale*. Acestea sînt abstracţii care au fost elaborate de înşişi membrii unei societăţi. Ele reprezintă consensul de opinie al unei părţi a societăţii despre modul cum trebuie să se comporte oamenii în anumite situaţii. Gradul de elaborare a unor asemenea modele ideale variază amplu în diferitele societăţi.

Unele grupuri sînt mult mai conştiente de existenţa culturii şi mult mai înclinate să facă generalizări despre comportament decît altele. Totuşi, niciodată un grup nu elaborează modele ideale de comportament pentru absolut toate situaţiile. Chiar şi în societăţile cu cea mai analitică stare de spirit şi cu cel mai înalt grad de conştiinţă a culturii, cercetătorii constată neîncetat că informatorii sînt aproape incapabili să spună care va fi comportamentul exact al cuiva într-o situaţie dată şi sînt nevoiţi să se refere la exemple din trecut în legătură cu ceea ce s-a întîmplat în diferite împrejurări cînd s-a ivit o situaţie similară. Această absenţă a unor modele ideale este cu atît mai izbitoare cu cît compararea relatărilor dezvăluie de obicei prezenţa unui model cultural real cu un mod al variaţiei perfect sesizabil. În general, modelele ideale par să se fi dezvoltat mai frecvent în legătură cu situaţiile pe care o societate le consideră de primă importanţă, şi mai ales în legătură cu situaţiile care implică interacţiunea indivizilor avînd diferite poziţii în sistemul social.

Modelele ideale pot să nu concorde, şi de obicei nici nu concordă, cu modelele construite pe care cercetătorul le elaborează pe baza observaţiilor sale asupra comportamentului real. În unele cazuri, această lipsă de concordanţă poate să nu reflecte nimic altceva decît incapacitatea modelului ideal de a ţine pasul cu realităţile unei culturi în evoluţie. El se bazează mai mult pe memorarea lucrurilor, aşa cum au fost, decît pe observarea stării actuale de lucruri. În alte cazuri, modelul ideal nu a fost probabil niciodată în concordanţă cu modul modelului cultural real. El reprezintă un deziderat, o valoare care a fost întotdeauna onorată mai mult prin nesocotirea decît prin respectarea ei. În fiecare caz, modelele ideale au un anumit efect normativ, descurajînd abaterile prea mari de la standardele pe care le stabilesc. Totuşi, cînd asemenea modele ideale îşi găsesc o expresie verbală desăvîrşită şi se cristalizează, ele tind să-şi piardă, într-o anumită măsură, influenţa. Ele dobîndesc o existenţă independentă şi în loc de a reprezenta răspunsul propriu la o situaţie dată, devin răspunsul propriu la o anumită întrebare. Propriul nostru model ideal : „copiii mici se iubesc unul pe altul" supravieţuieşte ca un asemenea răspuns verbal, deşi atît amintirile personale cît şi observaţiile cotidiene demonstrează contrariul. Asemenea verbalizări sînt ele înseşi modele în cadrul culturii reale, dar trebuie clasate împreună cu literatura unei societăţi şi nu ne oferă despre comportamentul actual al membrilor mai multe indicaţii decît orice alte elemente ale folclorului ei. De aceea, este de dorit ca cercetătorii care încearcă să descrie culturile să facă o distincţie clară între construcţiile culturale pe care le-au dezvoltat ei înşişi pe baza observaţiei şi modelele culturale ideale care le-au fost prezentate verbal de membrii societăţii, oricît de sinceri şi de bine intenţionaţi ar fi aceştia.

Cititorii pe care îi interesează îndeosebi psihologia personalităţii vor considera probabil că am acordat un spaţiu excesiv analizării conceptului de cultură. O mare parte din ceea ce s-a spus are desigur puţină contingenţă cu cercetările desfăşurate în limitele propriei noastre societăţi şi culturi. Aici modelele de comportament normal sînt atît de bine cunoscute de către cercetători, iar abaterile de la ele sînt atît de uşor de recunoscut, încît nevoia de a le abstractiza sau de a le conceptualiza este redusă. Totuşi, de îndată ce investigaţiile sînt duse dincolo de acest domeniu relativ apropiat, înţelegerea conceptelor legate de cultură devine o necesitate.

CAPITOLUL V

Rolul culturii în formarea personalităţii

Una dintre cele mai importante realizări ştiinţifice ale timpurilor moderne a fost recunoaşterea existenţei culturii. S-a afirmat odată că ultimul lucru pe care l-ar putea descoperi un locuitor de pe fundul mării ar fi apa. El ar deveni conştient de existenţa apei numai dacă vreun accident l-ar aduce la suprafaţă şi l-ar pune în contact cu aerul. De-a lungul aproape întregii sale istorii, omul a fost doar vag conştient de existenţa culturii şi chiar şi acest grad de conştiinţă l-a datorat numai contrastelor dintre obiceiurile propriei sale societăţi şi obiceiurile vreunei alte societăţi, cu care s-a întîmplat să intre în contact. Capacitatea de a vedea ca un întreg cultura propriei societăţi, de a aprecia modelele ei şi implicaţiile lor, necesită un grad de obiectivitate care este arareori atins, dacă în general este atins vreodată. Nu e cîtuşi de puţin întîmplător că modul în care înţeleg cultura oamenii de ştiinţă moderni a derivat, în mare măsură, din studierea culturilor neeuropene, care, prin contrastul pe care-l prezentau, au favorizat observaţia. Cei ce nu cunosc altă cultură decît pe a lor proprie nu o pot cunoaşte nici pe aceasta. Pînă foarte de curînd, nici măcar psihologii nu înţelegeau că toate fiinţele umane, inclusiv ei înşişi, se formează şi acţionează într-un mediu care, în cea mai mare parte, este determinat cultural. Atîta vreme cît ei

şi-au limitat investigaţiile la indivizi consideraţi în cadrul unei singure culturi, era inevitabil să ajungă la concepte despre natura umană care se situau departe de adevăr. Chiar şi un maestru ca Freud explica prin instincte reacţii care acum vedem că sînt atribuibile direct condiţionării culturale. Cu bagajul de cunoştinţe despre alte societăţi şi culturi disponibil în prezent, este posibilă o abordare a personalităţii cu mai puţine idei preconcepute şi o aproximare mai strictă a adevărului.

Trebuie să admitem, de la bun început, că observarea şi înregistrarea datelor despre personalitate în societăţile neeuropene mai întîmpină mari dificultăţi. Chiar şi în propria noastră societate este destul de greu să obţii un material pe care să te poţi baza. Elaborarea unor tehnici precise şi obiective pentru studierea personalităţii se mai află în faza copilăriei. Asemenea procedee ca testele Rorschach şi testele de apercepţie tematică ale lui Murray şi-au dovedit valoarea, dar cei ce le-au folosit sînt primii care le recunosc limitele. În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, trebuie să ne mai bazăm, în foarte mare măsură, pe observaţii nesistematice şi pe interpretările subiective ale observatorului. Pentru a complica şi mai mult lucrurile, majoritatea, dacă nu chiar totalitatea, informaţiilor despre personalitate culese în societăţile neeuropene au fost obţinute de antropologi, care posedau doar cunoştinţe superficiale de psihologie. Asemenea observatori, printre care mă includ şi pe mine în perioada cînd am făcut cea mai mare parte a cercetărilor mele etnologice de teren, sînt puternic handicapaţi de faptul că nu ştiu ce să observe şi ce să înregistreze. Mai mult decît atît, există o lamentabilă lipsă de material comparativ despre diferitele societăţi neeuropene care au fost studiate. Rapiditatea cu care societăţile primitive au fost aculturate sau au dispărut în cursul ultimilor 100 de ani a dus la apariţia unui mod special de cercetare antropologică. Întrucît au existat tot timpul mult mai multe

societăți disponibile pentru studiu decît antropologi care să le studieze, și întrucît majoritatea acestor societăți trebuiau să fie investigate imediat sau de loc, fiecare cercetător a căutat un grup nou și necunoscut. Ca urmare, cea mai mare parte a informației de care dispunem a fost adunată de un singur cercetător per societate. Dezavantajele acestei situații sînt oricum evidente, dar apar mai ales în legătură cu studiile despre personalitate. Într-un domeniu în care atît de multe depind de interpretarea subiectivă a observatorului și de respectivii membri ai societății cu care el a fost în stare să stabilească contacte mai apropiate, personalitatea observatorului devine un factor în fiecare înregistrare. Trebuie să sperăm că, o dată cu creșterea numărului de antropologi și cu reducerea numărului de societăți nestudiate, acest model de exclusivitate va fi înlăturat și că studiile despre personalitate vor avea de cîștigat.

În ciuda acestei recunoașteri sincere a dificultăților și a limitelor pe care le poate înlătura numai timpul, se pare că unele fapte sînt stabilite cu certitudine. Toți antropologii care au cunoscut mai intim pe membrii societăților neeuropene sînt de acord în esență asupra cîtorva puncte. Acestea sînt: 1. Normele de personalitate diferă de la o societate la alta. 2. Membrii fiecărei societăți vor prezenta întotdeauna variații individuale considerabile în ceea ce privește personalitatea. 3. Cea mai mare parte a acestui șir de variații și cea mai mare parte a acelorași tipuri de personalități pot fi găsite în toate societățile. Deși antropologii își întemeiază aceste concluzii pe observații nesistematice, ei par să fie îndreptățiți de rezultatele anumitor verificări obiective. Astfel, seriile Rorschach pentru societăți diferite evidențiază norme diferite ale acestor serii considerate ca întreg. Ele dezvăluie, de asemenea, o gamă largă de variații individuale înăuntrul fiecărei serii și o suprapunere destul de mare a seriilor. Chiar și fără aceste dovezi, consensul de opinie al celor care se pronunță în cunoștință de

cauză nu poate fi ușor trecut cu vederea. În absența unei informații mai complete și mai precise, pare justificat să acceptăm aceste concluzii ca fapte și să le considerăm ca punct de plecare pentru cercetările noastre asupra rolului culturii în formarea personalității.

Oricine a cunoscut și alte societăți decît a lui proprie, nu se îndoiește cîtuși de puțin că normele de personalitate diferă de la o societate la alta. De fapt, individul mediu tinde să amplifice și nu să micșoreze asemenea diferențe. Singura chestiune care ar putea fi ridicată în această privință este dacă o anumită societate are o singură normă de personalitate sau are o serie de diferite norme de personalitate, fiecare fiind asociată unui anumit grup de statut din cadrul societății. Orice dificultate în împăcarea acestor două puncte de vedere dispare de îndată ce ele sînt privite într-o perspectivă adecvată. Se poate constata întotdeauna că membrii oricărei societăți au în comun un lung șir de elemente ale personalității. Aceste elemente pot avea orice grad de specificitate, de la simple răspunsuri explicite, de genul „manierelor folosite la masă", și pînă la atitudini foarte generalizate. Răspunsurile de ultimul tip pot sta la baza unui șir lung de răspunsuri mai specifice ale individului. La fel, sistemele valoare-atitudine împărtășite de membrii unei societăți se pot reflecta în cîteva forme diferite de comportament explicit legate de anumite statute. Astfel, bărbatul și femeia pot avea în societate aceleași atitudini față de modestia feminină ori curajul masculin, deși comportamentul legat de aceste atitudini va fi în mod necesar diferit pentru fiecare sex. În cazul femeii, atitudinile obișnuite de modestie se vor exprima într-un anumit fel de a se îmbrăca și de a se comporta, în cazul bărbatului — prin răspunsuri mai generalizate de aprobare sau dezaprobare a anumitor costume sau comportamente. Aceste elemente comune ale personalității formează laolaltă o configurație destul de bine integrată, care poate fi denumită *tipul personalității de bază* pentru întreaga

societate. Existența acestei configurații furnizează membrilor societății accepții și valori comune și face posibil un răspuns emoțional unificat al membrilor societății la situații în care sînt implicate valorile lor comune.

Se constată, de asemenea, că în fiecare societate există configurații suplimentare de răspunsuri, în funcție de anumite grupuri socialmente delimitate înăuntrul societății. Astfel, practic în toate cazurile bărbaților și femeilor, adolescenților și adulților, le sînt caracteristice configurații de răspuns diferite. Într-o societate stratificată pot fi constatate diferențe asemănătoare între răspunsurile caracteristice indivizilor de diferite nivele sociale, cum ar fi nobilii, oamenii de rînd și sclavii. Aceste configurații de răspunsuri legate de statute pot fi denumite *personalități de statut (Status Personalities)*. Ele prezintă cea mai mare importanță pentru funcționarea societății, întrucît creează posibilitatea ca membrii ei să interacționeze cu succes chiar și numai pe baza indicațiilor de statut. Astfel, pînă și în contactele între oameni complet străini, simpla recunoaștere a pozițiilor sociale ale celor doi indivizi implicați creează fiecăruia dintre ei posibilitatea să prezică modul în care va răspunde celălalt la majoritatea situațiilor.

Personalitățile de statut admise de o societate sînt suprapuse tipului ei de personalitate de bază și sînt minuțios integrate cu acesta. Totuși, ele diferă de tipul personalității de bază prin ponderea foarte mare a răspunsurilor explicite specifice. Această pondere este atît de pronunțată, încît ne putem chiar întreba dacă personalitățile de statut includ sau nu vreun sistem valoare-atitudine deosebit de cele incluse în personalitatea de bază. Oricum, consider îndreptățit să se facă o distincție între *cunoașterea* unui sistem valoare-atitudine și *participarea* la un asemenea sistem. O personalitate de statut va include rareori vreun sistem valoare-atitudine care este necunoscut membrilor altor grupări de statut, deși se poate întîmpla și aceasta, în condiții de ostilitate extremă între grupuri.

Pe de altă parte, ea poate foarte bine să includă sisteme valoare-atitudine la care membrii altor grupuri de statut să nu participe. Astfel, omul liber poate să cunoască și să țină seama de atitudinile sclavilor fără să participe la ele. În orice caz, tocmai răspunsurile explicite specifice imprimă personalităților de statut cea mai mare parte a semnificației lor sociale. Atîta vreme cît individul dă aceste răspunsuri, el poate acționa cu succes în statutul respectiv, indiferent dacă împărtășește sau nu sistemele valoare-atitudine asociate. Observația curentă ne face să credem că asemenea cazuri sînt destul de numeroase în toate societățile. Modelele de răspuns specific ale unei personalități de statut se prezintă individului în termeni simpli și concreți, ceea ce face ca el să le învețe cu ușurință. Există o presiune socială constantă în direcția însușirii lor: acceptarea lor este recompensată de societate, iar abaterile sînt pedepsite. Chiar și conflictele interne care se pot ivi în cursul însușirii unui model de răspuns specific, care nu concordă cu unul dintre sistemele valoare-atitudine ale individului, nu sînt prea dăunătoare. Deși la început pot fi puternice, ulterior ele tind să scadă în intensitate, și dispar definitiv cînd răspunsul se automatizează și devine inconștient.

Fiecare societate are propriul ei tip de personalitate de bază și serii proprii de personalități de statut care diferă, în unele privințe, de cele ale oricărei alte societăți. Practic, toate societățile recunosc tacit acest fapt, iar multe îi dau și o explicație. Propria noastră societate și-a bazat pînă foarte recent explicația pe factori biologici. Diferențele dintre tipurile de personalitate de bază au fost privite ca datorîndu-se unei legături între rasă și personalitate. Diferențele dintre personalitățile de statut au fost raportate la factori sexuali, în cazul statutelor bărbatului și femeii, sau la ereditate. Această din urmă explicație nu este prea familiară americanilor, deoarece conform modelelor culturii noastre, se ignorează existența unei alte personalități de statut decît cele care sînt legate

de sex, dar ea constituie o parte integrantă a culturii europene. Povestirile populare care au ajuns la noi de pe vremea unei societăţi cu o stratificare rigidă cuprind numeroase cazuri în care un copil de origine nobilă, crescut de părinţi adoptivi din rîndul oamenilor de jos, este de îndată recunoscut de adevăratele sale rude, în virtutea unei personalităţi nobile. Aceste explicaţii biologice sînt un bun exemplu de „cunoştinţe" transmise prin intermediul culturii despre care am vorbit în capitolul precedent. Ele au fost perpetuate în societatea noastră de numeroase generaţii şi abia recent s-a ivit cineva destul de temerar ca să le supună unei verificări ştiinţifice. O asemenea cercetare trebuie să urmărească efectiv trei probleme distincte: (1) În ce măsură este determinată personalitatea de factori fiziologici ? (2) În ce măsură aceşti factori fiziologici determinanţi sînt transmisibili pe cale ereditară ? (3) Cît de probabilă este difuzarea în societate a unor asemenea determinanţi ereditari, în măsură suficientă pentru a influenţa tipul personalităţii de bază sau, în societăţile stratificate, personalităţile de statut ?

Am mai văzut că personalitatea este, în special, o configuraţie de răspunsuri pe care individul şi le-a elaborat ca rezultat al propriei sale experienţe. Această experienţă, la rîndul ei, derivă din interacţiunea individului cu mediul. Calităţile înnăscute ale individului influenţează puternic genul de experienţă pe care-l extrage din această interacţiune. Astfel, o anumită stare a mediului poate genera un anumit gen de experienţă la un copil puternic şi un gen de experienţă cu totul diferit la un copil slab. De asemenea, există numeroase situaţii care vor genera o experienţă de un anumit fel la un copil inteligent şi o experienţă de un alt fel la un copil neinteligent. Este, însă, de asemenea evident, că doi copii la fel de inteligenţi sau la fel de puternici pot deriva experienţe diferite din situaţii diferite. Dacă unul dintre ei este cel mai inteligent membru al familiei sale, iar celălalt — cel mai prost membru

al familiei sale, experienţele lor şi configuraţiile de răspuns care rezultă vor fi total diferite. Cu alte cuvinte, deşi calităţile înnăscute ale individului influenţează formarea personalităţii, genul de influenţă pe care-l exercită este în mare măsură condiţionat de factori de mediu. Tot ceea ce ştim în prezent despre procesele de formare a personalităţii denotă că trebuie să substituim vechii formule „natură sau educaţie" o nouă formulă : „natură plus sau minus educaţie". Numeroase date par să indice că nici capacităţile înnăscute, nici mediul nu pot fi considerate constant dominante în formarea personalităţii. Mai mult chiar, se poate constata că diferite combinaţii ale celor doi factori pot produce rezultate foarte asemănătoare în cazul unei personalităţi constituite. Astfel, orice combinaţie de factori înnăscuţi şi factori de mediu, care îl situează pe individ într-o poziţie sigură şi dominantă, vor duce la formarea anumitor atitudini fundamentale ; orice combinaţie, care îl expune incertitudinii şi unei poziţii subordonate, va duce la formarea altor atitudini.

Pare indicat să conchidem că factorii înnăscuţi, determinaţi biologic, nu pot fi consideraţi răspunzători nici pentru configuraţiile personalităţii în întregul lor, nici pentru diferitele modele de răspuns incluse în aceste configuraţii. Ei acţionează ca o simplă categorie de factori dintre cele cîteva de care depinde formarea acestor configuraţii. Configuraţia personalităţii nu se rezumă însă la modelele de răspuns. Ea include unele trăsături de organizare atotcuprinzătoare, care sînt denumite vag prin termenul de temperament al individului. Definiţiile curente ale termenului admit că aceste trăsături sînt înnăscute şi determinate fiziologic, dar totuşi nu se ştie în ce măsură lucrurile stau în adevăr aşa. Noi nu ştim, de exemplu, dacă o trăsătură ca instabilitatea nervoasă este realmente înnăscută, este un rezultat al influenţelor mediului, sau, aşa cum pare mai probabil, un produs al interacţiunii factorilor înnăscuţi cu cei de mediu. Pînă cînd se va putea da un

răspuns la această problemă este mai sigur să lăsăm temperamentul în afara discuţiei, recunoscînd, totodată, că o asemenea omisiune lasă concluziile noastre incomplete.

Pe lîngă modelele de răspuns şi factorii „temperamentali", fiecare configuraţie a personalităţii include aptitudinea de a desfăşura diferite procese psihice. Cred că este mai indicat să vorbim despre aptitudini, deoarece nenumărate date evidenţiază că un individ poate să difere pregnant sub raportul uşurinţei cu care desfăşoară diferite procese. Astfel, o inteligenţă redusă se poate combina cu o aptitudine deosebită pentru anumite forme de învăţare şi de memorare. Că există şi diferenţe între indivizi în ceea ce priveşte anumite aptitudini nu se îndoieşte nimeni, deşi aceste diferenţe par să fie mai degrabă o chestiune de grad şi nu de gen. Astfel, toţi indivizii sînt capabili într-o măsură sau alta să înveţe sau să gîndească, dar ei diferă foarte mult în ceea ce priveşte uşurinţa cu care desfăşoară aceste procese. Deşi uşurinţa poate să crească prin instrucţie şi practică, diferenţele observate par să fie prea mari pentru a fi atribuite numai acestei cauze. Astfel, ne îndoim că individul mediu, oricît s-ar antrena, va ajunge vreodată să memoreze întreaga Biblie sau să egaleze numeroasele performanţe ale calculatorilor ultrarapizi. Sîntem siliţi să conchidem că există unii factori înnăscuţi care stabilesc limite superioare dezvoltării posibile a unor aptitudini psihice şi că aceşti factori variază de la individ la individ. Putem să admitem, de asemenea, că aceşti factori au o bază fiziologică, deşi nu ştim încă prea bine care poate fi ea.

Pentru a rezuma, rezultă că factorii fiziologici nu pot fi făcuţi răspunzători de modelele de răspuns dezvoltate, care compun cea mai mare parte a personalităţii, dar ei pot fi consideraţi răspunzători, parţial, pentru aptitudinile psihice ale individului. Aceasta ne duce la a doua noastră problemă : „În ce măsură aceşti factori fiziologici determinanţi sînt transmisibili pe cale ereditară ?" Din nefericire nu sîntem în stare

să rezolvăm această problemă cu ajutorul cunoştinţelor sau tehnicilor de care dispunem în prezent. Nu avem nici o modalitate prin care să putem analiza facultăţile psihice ale individului în starea lor „pură". Noi le putem cunoaşte numai pe baza manifestărilor lor explicite, iar acestea sînt întotdeauna influenţate de experienţa trecută. Aceasta reiese clar din rezultatele nesatisfăcătoare obţinute prin aplicarea chiar şi a celor mai bune teste de inteligenţă unor grupuri cu fundaluri culturale diferite. De aici rezultă imposibilitatea de a stabili aptitudinile înnăscute ale individului în modul cerut de un adevărat studiu genetic. Noi nu putem spune niciodată în ce măsură nivelul aparent de inteligenţă al unui individ se datoreşte eredităţii sau unei împrejurări favorabile. Dacă admitem că aptitudinile psihice au o bază fiziologică, este foarte probabil că cel puţin unii dintre factorii fiziologici implicaţi sînt afectaţi de ereditate. Totodată, datele de care dispunem cu privire la incidenţa unor nivele diferite ale aptitudinii psihice par să indice că ele nu se moştenesc direct. Apariţia lor la indivizi cu o ereditate cunoscută nu poate fi prezisă în aceiaşi termeni matematici elementari în care putem prezice, să spunem, culoarea ochilor. Ţinînd seama de şirul aproape infinit de gradaţii individuale ale acestor aptitudini, ar fi surprinzător ca ele să fie moştenite direct. Explicaţia cea mai probabilă pare să fie aceea ca factorii fiziologici răspunzători pentru un anumit nivel de aptitudine rezultă din unele combinaţii deosebit de complexe de gene şi că, în cadrul eredităţii, aceste combinaţii nu acţionează ca unităţi.

Chiar dacă această explicaţie este corectă, ea nu exclude posibilitatea ca tipul personalităţii de bază al unei societăţi să fie influenţat în anumite cazuri de factori ereditari. Membrii oricărei societăţi tind în mod firesc să se căsătorească între ei. Dacă societatea este capabilă să-şi menţină izolarea o perioadă destul de îndelungată, toţi membrii ei vor ajunge să aibă aproape aceeaşi ereditate. Durata necesară pentru a ajunge la

această condiție depinde atît de proporțiile grupului originar din care descind membrii societății, cît și de omogenitatea ascendenței acestui grup. Cu cît grupul originar este mai mare și cu cît originile lui sînt mai eterogene, cu atît va fi mai mare timpul necesar pentru a se ajunge la o ereditate omogenă a descendenților lui. Cînd genele necesare pentru a produce o anumită combinație sînt prezente la majoritatea membrilor unei societăți, crește foarte mult probabilitatea ca această combinație să apară la copiii lor. Există astfel posibilitatea excelentă ca o populație mică și izolată multă vreme să poată include o proporție mare de indivizi care să dispună de un anumit nivel de aptitudine psihică. Chiar și în societățile strict endogame există întotdeauna un șir considerabil de variații individuale, astfel încît cel mai prost membru al unui grup inteligent poate prea bine să fie mai prost decît cel mai inteligent membru al unui grup prost. Oricum, tipul personalității de bază al oricărei societăți este o medie, iar aceste medii pot diferi de la o societate la alta ca urmare a factorilor ereditari. Din motivele deja arătate, asemenea diferențe ereditare în ceea ce privește aptitudinile psihice vor apărea cel mai probabil în societățile „primitive" mici, de genul celor de care s-a ocupat majoritatea studiilor antropologice.

Cele spuse mai sus cu privire la posibilitatea diferențelor ereditare între normele psihice ale diferitelor societăți pot să pară amănunte de prisos. Totuși, în această chestiune există puternice controverse chiar și în rîndurile antropologilor. Unii consideră ca un fapt indiscutabil existența unor diferențe puternice între aptitudinile moștenite de majoritatea societăților, în timp ce alții neagă categoric posibilitatea unor asemenea diferențe. Evident, nici unul dintre cele două grupuri nu s-a obosit să-și examineze poziția în lumina cunoștințelor moderne de genetică. Este aproape sigur că adevărul se află undeva între cele două extreme. Societățile mici, care au fost multă vreme izolate, diferă probabil sub raportul aptitudinilor

psihice moștenite. Pe de altă parte, membrii majorității societăților mari, și efectiv ai tuturor celor civilizate, au o ereditate atît de eterogenă, încît orice explicație fiziologică a diferențelor constatate în normele de personalitate ale acestor societăți este absolut inconsistentă. Diferențele genetice, de exemplu, dintre francezi și germani sînt cu mult mai mici decît diferențele dintre normele de personalitate, astfel încît este ridicol să încercăm să condiționăm aceste din urmă diferențe de o bază genetică. Chiar și cei mai rasiști germani au fost nevoiți să introducă conceptul mistic al unui suflet nordic capabil să se încarneze într-un corp mediteranean sau alpin pentru a-și susține tezele despre superioritate rasială.

Antropologii americani, în frunte cu dr. Boas, au fost printre primii care au recunoscut că factorii fiziologici ereditari nu pot explica variația de la o societate la alta a normelor de personalitate. Din nefericire, în zelul lor de a combate doctrinele inegalității rasiale și de a scoate în relief unitatea de esență a speciei noastre ei au omis un punct important. Procesele progresului științific, pe lîngă simpla acumulare de fapte, sînt îndeosebi procese de înlocuire. Cînd cunoștințele nou acumulate fac ca explicația unui fenomen să nu mai poată fi susținută, se ivește necesitatea formulării unei explicații noi și mai bune. Nu este suficient să arăți că o explicație acceptată anterior a fost greșită. Este un fapt ușor observabil că normele de personalitate ale diferitelor societăți diferă între ele. În loc de a recunoaște sincer acest lucru și de a căuta să-l explice, unii antropologi s-au mulțumit cu încercarea de a minimaliza amploarea și importanța acestor diferențe. Ei au adunat la un loc faptele pentru a arăta că diferențele, pe care vor să le admită, nu se pot datora unor factori rasiali, dar au făcut prea puțin pentru elaborarea unei explicații mai bune. Convingerea că diferențele dintre normele de personalitate ale diferitelor societăți se datorează unor factori ereditari înnăscuți este profund înrădăcinată în credința populară. Această convingere

nu poate fi înlăturată decît dacă știința oferă o explicație mai bună. A crede că toate grupurile umane au aceleași capacități psihice, fără a încerca să explici diferențele foarte evidente dintre grupuri, în ceea ce privește comportamentul explicit și chiar sub raportul sistemelor valoare-atitudine, presupune un grad de încredere în autoritatea științifică de care puțini oameni sînt capabili. Chiar și afirmațiile generale că diferențele observate se datorează unor factori culturali rămîn neconvingătoare, atît timp cît nu sînt însoțite de explicații din care să rezulte în ce constau acești factori și cum acționează ei.

Cele spuse de noi cu privire la rolul posibil al factorilor ereditari în determinarea normelor de personalitate în diferite societăți trebuie să fi făcut mai clar că acești factori sînt absolut incapabili să genereze multe dintre diferențele sesizabile. Singura alternativă este să admitem că asemenea diferențe pot fi raportate la mediile specifice în care sînt educați membrii respectivelor societăți. După cum s-a arătat în altă parte, factorii de mediu care par să aibă cea mai mare importanță în formarea personalității sînt oamenii și lucrurile. Comportamentul membrilor oricărei societăți și formele majorității obiectelor pe care le folosesc sînt în mare măsură stereotipizate și pot fi descrise ca modele culturale. Cînd spunem că personalitatea în formare a individului este modelată de cultură, avem în vedere de fapt modelarea ei de experiența care derivă din contactul individului cu asemenea stereotipii. Oricine cunoaște realitatea are puține îndoieli că personalitatea este în adevăr modelată în foarte mare măsură de asemenea contacte ; totuși, literatura pe această temă pare să fi ignorat destul de mult un aspect important al procesului de formare.

Influențele pe care le exercită cultura asupra personalității în formare sînt de două genuri diferite. Pe de o parte, există influențele care derivă din comportamentul, modelat cultural, al altora *față* de copil. Aceste influențe încep să acționeze încă

din momentul nașterii și au o importanță uriașă în timpul copilăriei. Pe de altă parte, există influențele care derivă din observarea sau învățarea sistematică de către individ a modelelor de comportament caracteristice societății sale. Multe dintre aceste modele nu îl afectează direct, dar ele îi oferă modele pentru elaborarea propriilor sale răspunsuri deprinse la diferite situații. Aceste influențe sînt neimportante la începuturile copilăriei dar continuă să se exercite asupra lui de-a lungul întregii vieți. Incapacitatea de a distinge între aceste două tipuri de influență culturală a dus la numeroase confuzii.

Trebuie admis de la bun început că, în unele privințe, cele două tipuri de influență se suprapun. Comportamentul, modelat cultural, față de copil poate servi ca model pentru dezvoltarea unora dintre propriile lui modele de comportament. Acest factor devine operant de îndată ce copilul a crescut suficient pentru a observa și a-și aminti ceea ce fac alți oameni. Cînd, mai tîrziu, ca adult, se găsește confruntat cu nenumăratele probleme pe care le ridică educarea copiilor săi, el apelează la aceste amintiri din copilărie pentru a se ghida după ele. Astfel, în aproape toate comunitățile americane găsim părinți care-și trimit copiii la școala duminicală, pentru că ei înșiși au fost trimiși la școala duminicală. Faptul că, devenind adulți, ei preferă să meargă să joace golf, în loc să se ducă la biserică, contribuie prea puțin la tocirea modelului. Oricum, acest aspect al modelelor oricărei societăți pentru educarea copilului este incidental în influența pe care asemenea modele o exercită asupra formării personalității. Cel mult aceasta face ca copiii născuți într-o anumită societate să fie educați în aproape același fel generație după generație. Adevărata importanță a modelelor de îngrijire și de creștere a copiilor rezidă în efectele lor asupra nivelelor mai profunde ale personalității indivizilor educați în conformitate cu ele.

Este în general acceptat că primii cîțiva ani de viață ai individului sînt cruciali pentru statornicirea sistemelor va-

loare-atitudine cu un înalt grad de generalizare, care alcătuiesc nivelele mai profunde ale conținutului personalității. Acest fapt a fost înțeles pentru prima oară pe baza studierii unor indivizi atipici din societatea noastră și a descoperirii că unele dintre particularitățile lor păreau să se lege mai sistematic de anumite experiențe atipice din copilărie. Extinderea studiilor asupra personalității la alte societăți, în care atît modelele normale de educare a copiilor, cît și configurațiile normale ale personalității la adulți erau diferite de ale noastre, a scos în relief importanța condiționării foarte timpurii. Multe dintre aspectele „normale" ale personalității europene, care au fost acceptate inițial ca datorîndu-se unor factori instinctuali, sînt recunoscute acum ca rezultate ale unor modele specifice de creștere a copilului. Deși studiile despre raporturile dintre diferitele tehnici folosite de societate pentru îngrijirea și educarea copilului și tipurile fundamentale de personalitate ale adulților din aceste societăți abia au început, s-a și ajuns într-un punct care permite sesizarea anumitor corelații. Cu toate că este imposibilă expunerea tuturor acestor corelații în cadrul unei discuții atît de limitate ca a noastră, cîteva exemple pot fi ilustrative.

În societățile în care modelul cultural prescrie o ascultare absolută a părintelui de către copil, ca premisă a oricărei recompense, adultul normal va tinde să fie un individ supus, dependent și lipsit de inițiativă. Deși el și-a uitat în mare măsură experiențele din copilărie care l-au dus la elaborarea acestor atitudini, prima lui reacție la orice situație nouă va fi să caute pe cineva cu autoritate, care să-l sprijine și să-l îndrume. Este demn de menționat, în această ordine de idei, că există numeroase societăți în care modelele de educare a copilului sînt atît de eficace în producerea unor personalități adulte de acest tip, încît s-au elaborat tehnici speciale pentru educarea unui număr mic de indivizi selecționați pentru conducere. Astfel, în rîndurile populației Tanala din Madagascar,

primii născuți de sex masculin capătă încă de la naștere un tratament diferit, avînd menirea să le dezvolte inițiativa și voința de a-și asuma responsabilități, în timp ce ceilalți copii sînt sistematic disciplinați și reprimați. De asemenea, indivizii educați în grupuri familiale foarte mici de tip american, au tendința de a-și concentra emoțiile și așteptările legate de recompense și pedepse asupra unui mic număr de alți indivizi. Procedînd astfel, ei revin inconștient la o copilărie în care toate satisfacțiile și frustrările proveneau de la propriii lor părinți. În societățile în care copilul este educat într-un mediu familial larg, unde oricare dintre numeroșii adulți cuprinși îl poate recompensa sau pedepsi, personalitatea normală va tinde în direcție opusă. În asemenea societăți, individul mediu este incapabil de atașamente puternice și durabile sau de ură față de anumite persoane. Toate interacțiunile personale încorporează o atitudine inconștientă, de genul : „Ei bine, uite pe încă cineva". Este greu să concepem că o asemenea societate încorporează în cultura sa modele de genul conceptelor noastre de dragoste romantică, sau de partener unic fără de care viața va fi lipsită de sens.

Asemenea exemple pot fi înmulțite la nesfîrșit, dar cel de sus poate servi să arate genul de corelații pe care le pun în evidență studiile actuale asupra personalității și culturii. Aceste corelații reflectă legături simple și evidente, dar este deja clar că asemenea relații cauzale directe sînt în minoritate. În majoritatea cazurilor întîlnim configurații complexe de modele de educare a copilului care, laolaltă, generează configurații complexe ale personalității adultului. Cu toate acestea, nici un om care cunoaște rezultatele obținute nu se îndoiește că aici se află cheia către majoritatea diferențelor între tipurile fundamentale de personalitate, diferențe atribuite pînă acum unor factori ereditari. Membrii „normali" ai diferitelor societăți își datorează configurațiile diferite ale personalității mult

mai puţin genelor decît grădiniţelor în care şi-au petrecut copilăria.

Dacă e adevărat că cultura oricărei societăţi determină nivelurile mai profunde ale personalităţii membrilor săi prin tehnicile speciale cu ajutorul cărora îi educă pe copii, influenţa ei nu se opreşte totuşi aici. Ea continuă să formeze restul personalităţii lor, furnizîndu-le modele şi pentru răspunsurile lor specifice. Acest proces continuă de-a lungul întregii vieţi. Pe măsură ce se maturizează şi apoi îmbătrîneşte, individul trebuie să uite permanent modelele de răspuns care au încetat să fie eficiente şi să înveţe modele noi, mai adecvate locului său actual în societate. În fiecare moment al acestui proces, cultura serveşte drept ghid. Ea îi furnizează individului nu numai modele pentru rolurile pe care şi le schimbă, ci şi certitudinea că aceste roluri vor fi în linii mari compatibile cu sistemele valoare-atitudine adînc fixate în el. Toate modelele unei aceleaşi culturi tind să manifeste un fel de coerenţă psihologică total diferită de conexiunile lor funcţionale. Cu rare excepţii, individul „normal" care aderă la ele nu va fi nevoit să facă ceva incompatibil cu nivelurile mai profunde ale structurii personalităţii sale. Chiar atunci cînd o societate împrumută modele de comportament de la altă societate, aceste modele vor fi de obicei modificate şi prelucrate pînă cînd vor deveni adecvate tipului fundamental de personalitate al societăţii care împrumută. Cultura îl poate constrînge pe un individ atipic să adere la forme de comportament care îi repugnă, dar dacă un comportament repugnă majorităţii membrilor unei societăţi, cultura este aceea care trebuie să cedeze.

Şi acum să privim reversul medaliei : însuşirea unor modele noi de comportament care corespund cu sistemele valoare-atitudine generalizate ale individului tinde să consolideze aceste sisteme şi să le fixeze mai temeinic o dată cu trecerea timpului. Individul, care îşi petrece viaţa într-o societate cu o cultură suficient de stabilă, constată că personalitatea lui

se integrează tot mai puternic pe măsură ce înaintează în vîrstă. Îndoielile lui din perioada adolescenţei şi întrebările pe care şi le punea în legătură cu atitudinile implicate de cultura lui dispar, pe măsură ce el le reafirmă, aderînd la comportamentul explicit pe care i-l prescrie cultura sa. Cu timpul el se transformă într-un stîlp al societăţii şi devine incapabil să înţeleagă cum poate cineva să aibă asemenea îndoieli. Dacă acest proces nu contribuie la promovarea progresului, este totuşi sigur că el asigură satisfacţie individuală. Starea unei asemenea persoane este infinit mai fericită decît aceea a unei persoane care se vede silită să adere la modele de comportament explicit ce nu concordă cu sistemele valoare-atitudine pe care şi le-a elaborat pe baza experienţelor sale anterioare. Rezultatul unor asemenea nepotriviri poate fi văzut la numeroşi indivizi care au fost nevoiţi să se adapteze la condiţii culturale în rapidă schimbare, aşa cum se întîmplă în societatea americană. Acest lucru este şi mai evident în cazul celor care, începîndu-şi viaţa într-o cultură, încearcă să se adapteze ulterior la altă cultură. Aceştia sînt „oameni marginali", a căror situaţie grea este cunoscută de toţi cei care s-au ocupat de fenomenul aculturaţiei. Dacă nu sînt întărite printr-o exprimare constantă într-un comportament explicit, sistemele valoare-atitudine anterior stabilite ale acestor indivizi slăbesc şi sînt înlăturate. Totodată, se pare că ele sînt arareori pur şi simplu eliminate, fiind mai degrabă înlocuite de sisteme noi, adecvate mediului cultural în care trebuie să acţioneze individul. Individul aculturat poate învăţa să acţioneze şi chiar să gîndească în termenii culturii noii societăţi în care se află, dar el nu poate învăţa să simtă în acest spirit. De fiecare dată cînd i se cere să ia o decizie, el se vede lipsit de puncte de reper.

Pe scurt, faptul că normele de personalitate diferă de la o societate la alta poate fi explicat prin experienţa diferită pe care o dobîndesc membrii acestor societăţi din contactul lor

cu culturile respective. În cazul cîtorva societăţi mici, ai căror membri au o ereditate omogenă, influenţa factorilor fiziologici în determinarea capacităţilor psihice ale majorităţii acestor membri nu poate fi exclusă, dar numărul acestor cazuri este, desigur, restrîns. Chiar şi atunci cînd se întîmplă să existe factori ereditari comuni, ei pot afecta numai posibilităţile de răspuns. Aceşti factori nu sînt niciodată suficienţi în sine pentru a explica diferenţa de conţinut şi de organizare pe care o constatăm la tipurile de personalitate de bază din diferitele societăţi.

La începutul acestui capitol m-am referit la trei concluzii desprinse de antropologi pe baza studiilor asupra personalităţii într-un mare număr de societăţi şi culturi. Că normele personalităţii diferă de la o societate la alta este numai prima din cele trei concluzii. Este necesar să explicăm, de asemenea, de ce membrii fiecărei societăţi manifestă întotdeauna o variaţie individuală considerabilă a personalităţii şi de ce aproape aceeaşi gamă de variaţii şi aproape aceleaşi tipuri de personalitate par să existe în toate societăţile. Prima dintre aceste probleme prezintă puţine dificultăţi. Nu există doi indivizi, fie ei şi gemeni, care să fie absolut identici. Membrii oricărei societăţi, chiar şi ai celei mai endogame, diferă sub raportul posibilităţilor lor de creştere şi de dezvoltare, determinate genetic. Mai mult decît atît, realizarea acestor posibilităţi este afectată de tot felul de factori de mediu. Încă din momentul naşterii, indivizii diferă în greutate şi putere, iar ceva mai tîrziu apar diferenţele de inteligenţă şi de aptitudine de a învăţa. Am arătat că procesul formării personalităţii pare să fie în special un proces de integrare a experienţei. La rîndul ei, această experienţă rezultă din interacţiunea individului cu mediul său. Aşadar, chiar şi medii identice, admiţînd că ele ar exista, vor furniza, unor indivizi diferiţi, experienţe diferite şi vor duce la formarea unor personalităţi diferite.

De fapt, situaţia este mult mai complicată. Chiar şi societatea şi cultura cel mai bine integrate creează indivizilor educaţi în cadrul lor medii care sînt departe de a fi uniforme. Cultura i se înfăţişează individului prin comportamentul altor oameni şi prin contactele lui cu obiectele pe care le fac şi le folosesc de obicei membrii societăţii sale. Acest din urmă aspect al mediului cultural poate fi destul de uniform în unele societăţi mai simple, unde o combinaţie între sărăcia generală şi modelele de repartiţie previne formarea unor diferenţe accentuate între standarde de trai, dar aceste societăţi constituie desigur o minoritate. În majoritatea comunităţilor, diferitele gospodării variază prin echipamentul lor şi, ca urmare, furnizează copiilor educaţi în ele medii materiale întrucîtva diferite. Nu ştim în ce măsură diferenţele de acest fel sînt semnificative pentru formarea personalităţii, dar totul atestă că ele au o importanţă mai mult secundară. Oamenii au o influenţă infinit mai mare asupra dezvoltării individului decît lucrurile. Îndeosebi contactul strîns şi continuu pe care îl are copilul cu membrii familiei sale, indiferent dacă e vorba despre părinţi sau fraţi, pare să fie crucial în statornicirea sistemelor sale valoare-atitudine generalizate. Nu mai e cazul să demonstrăm că experienţa pe care el o poate deriva din asemenea contacte este tot atît de variată ca şi indivizii înşişi. Chiar şi cele mai rigide modele culturale admit un anumit grad de libertate în comportamentul individual, iar modelele de relaţii familiale nu sînt niciodată prea rigide în practică. Cineva a spus „nimic nu este atît de continuu ca o căsnicie" şi acelaşi lucru se poate spune şi despre raporturile părinte-copil. Interacţiunile personale repetate duc la formarea unor modele individuale de comportament a căror variaţie este limitată numai de teama de ceea ce ar putea spune vecinii. Chiar acţionînd în limitele impuse de cultură părinţii din orice societate pot fi afectuoşi sau indiferenţi, rigizi sau îngăduitori, un izvor de ajutor şi siguranţă în relaţiile copilului cu cei dinafara

familiei, sau o primejdie suplimentară într-o lume în general ostilă. Diferențele individuale și diferențele de mediu se pot combina și permuta la infinit, iar experiența pe care diferiții indivizi o pot extrage de aici este tot atît de variată. Acest fapt este absolut suficient pentru a explica diferențele de conținut ale personalității, care pot fi constatate la membrii oricărei societăți.

De ce există, după cum se pare, în toate societățile, aproape aceeași gamă de variații și aproape aceleași tipuri de personalitate, aceasta constituie o problemă mai dificilă. În această privință antropologii înșiși sînt mult mai puțin de acord decît în legătură cu chestiunile precedente. Majoritatea antropologilor care au fost în contact strîns cu un număr de societăți diferite consideră că lucrurile stau în adevăr astfel, dar orice confirmare sau infirmare autentică trebuie să aștepte elaborarea unor tehnici mai bune de diagnosticare a personalității. De asemenea, trebuie înțeles că atunci cînd antropologul spune că, în ciuda unor diferențe sensibile de frecvență, aceleași tipuri de personalitate par să fie prezente în toate societățile, termenul *personalitate* este folosit cu un sens special. Majoritatea răspunsurilor specifice ale indivizilor se înscriu întotdeauna în limitele stabilite de cultură și ar fi prea mult să ne așteptăm să le găsim repetate de membrii altor societăți. Ceea ce are în vedere antropologul este că, atunci cînd cineva cunoaște în suficientă măsură o cultură străină și pe indivizii care o împărtășesc, se constată că respectivii indivizi sînt în esență la fel cu diferiții oameni pe care i-a cunoscut în propria lui societate. Pe cînd răspunsurile specifice, modelate cultural, ale celor două categorii vor diferi, aptitudinile și sistemele lor fundamentale valoare-atitudine vor fi în mare măsură aceleași. Acest gen de comparare nu necesită o tipologizare amănunțită a personalităților în termeni tehnici. Ea necesită o cunoaștere amănunțită și binevoitoare a indivizilor și a culturilor implicate. Este nevoie de

o cunoaștere deosebit de amănunțită a culturii altui grup înainte ca diferențele dintre normele individuale de comportament și normele culturale să devină suficient de evidente pentru a servi drept ghid în aprecierea nivelurilor mai adînci ale personalităților individuale.

Asemănările sub raportul nivelului de aptitudine între membrii diferitelor societăți nu sînt greu de explicat. Toate ființele umane sînt, la urma urmelor, membri ai unei singure specii, iar gama posibilă de variație trebuie să fie în această privință aproape aceeași în toate societățile. Asemănările dintre sistemele valoare-atitudine generalizate ale indivizilor educați în medii culturale diferite sînt mai greu de explicat, dar nu încape nici o îndoială că ele există. În lumina cunoștințelor noastre actuale, explicația cea mai probabilă pare să fie că ele sînt mai ales rezultatul unor situații familiale similare care acționează asupra unor indivizi cu nivele de aptitudine asemănătoare. Am menționat deja că modelele culturale de interacțiune a membrilor familiei permit întotdeauna o gamă considerabilă de variații individuale. În toate societățile, personalitățile implicate în situații familiale tind să se aranjeze în aproape aceeași ordine de dominanță și să elaboreze aproape aceleași modele de interacțiuni particulare formale. Astfel, chiar și în societățile cele mai strict patriarhale se poate întîlni un număr surprinzător de familii în care soția și mama reprezintă membrul dominant al familiei. În public, ea poate acorda soțului un respect exagerat, dar nici el și nici copiii nu vor avea vreo îndoială în privința celui care deține puterea reală. La fel, există o serie întreagă de situații condiționate biologic care se repetă independent de situația culturală. În fiecare societate vor exista primii născuți și ultimii născuți, copii unici și copii educați ca membri ai unui grup numeros de frați, copii slabi, bolnăvicioși și copii puternici, viguroși. Același lucru este valabil și pentru diferitele genuri de relații între părinți și copii. Există copii favoriți, copii

doriți sau nedoriți, copii buni și oi negre, care sînt subiectul unor permanente suspiciuni și constrîngeri. Chiar dacă acționează în limitele — stabilite de cultură — ale autorității părintești, diferiți părinți pot fi afectuoși și înțelegători, sau își pot trage o satisfacție sadică din exercitarea la maximum a funcțiilor lor disciplinare. Fiecare dintre aceste situații va produce un anumit gen de experiență timpurie a individului. Cînd indivizi, în esență asemănători, din societăți diferite, sînt expuși unor situații familiale similare, rezultatul va fi o puternică asemănare a nivelurilor mai adînci ale configurațiilor personalității lor.

Deși situațiile familiale discutate mai sus acționează la un nivel pe care l-am putea numi subcultural, frecvența cu care o anumită situație apare într-o societate dată este influențată de factori culturali. Astfel, este mult mai greu pentru o femeie să-și instaureze dominația într-o societate puternic patriarhală decît în una matriarhală. În primul caz, ea trebuie să acționeze împotriva regulilor acceptate ale relațiilor maritale și să braveze tot felul de presiuni sociale. Numai o femeie cu un caracter foarte puternic, sau cu un bărbat foarte slab, va fi capabilă să-și instaureze dominația. În cazul din urmă, orice femeie cu o tărie de caracter obișnuită își poate domina căminul cu ajutorul presiunilor sociale. În fiecare societate, majoritatea familiilor se va apropia de normele statornicite de cultură pentru relațiile interpersonale dintre membrii lor. Ca urmare, majoritatea copiilor educați într-o anumită societate va fi expusă unor situații familiale similare și va dobîndi numeroase elemente comune, chiar și la nivelurile profunde ale personalității lor. Această concluzie pare să se bazeze pe studierea unui mare număr de societăți. În fiecare caz se pot stabili numeroase conexiuni între modelele culturale de organizare a familiei și de educare a copiilor, și tipul personalității de bază a membrilor adulți ai societății.

Pe scurt, cultura trebuie să fie considerată drept factorul dominant în determinarea tipurilor fundamentale de personalitate din diferitele societăți, precum și în stabilirea seriei de personalități de statut care sînt caracteristice fiecărei societăți. Trebuie amintit că tipurile fundamentale de personalitate și personalitățile de statut, ca modele culturale construite, reprezintă moduri în interiorul anumitor serii de variație. Este îndoielnic că personalitatea reală a unui individ va coincide vreodată, în toate punctele, cu una dintre aceste abstracții. În ceea ce privește formarea personalităților individuale, cultura acționează ca un factor dintr-o serie întreagă, care include și aptitudinile fiziologic determinate ale individului și relațiile sale cu alți indivizi. Fără îndoială că, în unele cazuri, alți factori decît cei culturali sînt predominant răspunzători de producerea unei anumite configurații a personalității. Totuși, se pare că, în majoritatea cazurilor, dominanți sînt factorii culturali. Constatăm că, în toate societățile, personalitățile indivizilor „medii", „normali", care fac să funcționeze societatea în modul ei tradițional pot fi explicate în termeni culturali. Totodată, constatăm că toate societățile includ indivizi atipici, ale căror personalități nu se înscriu în domeniul de variație normal pentru acea societate. Cauzele unor asemenea personalități aberante nu sînt încă perfect înțelese. Neîndoielnic însă, ele derivă parțial din accidente de mediu și de experiență survenite într-o fază timpurie. În ce măsură sînt implicați și alți factori, cu determinare genetică, încă nu sîntem în stare să spunem.

Încheind discuția, sînt perfect conștient de numărul mare de probleme pe care le-am ridicat fără a fi în stare să ofer soluții. De asemenea îmi dau seama cît de mult a trebuit să depind de tehnici care vor părea neștiințifice celor ce consideră știința drept ceva inseparabil legat de laborator și de rigla de calcul. Cei care cercetează cultura, societatea și individul, precum și relațiile complexe dintre aceste fenomene,

sînt pionieri şi, ca toţi pionierii, trebuie să se descurce cu metodele pe care le au la îndemînă. Ei lucrează în avanposturile singuratice instalate de ştiinţă pe ţărmurile unui nou continent. Chiar şi cele mai lungi expediţii ale lor în necunoscut au fost simple traversări care au lăsat, între ele, vaste zone neexplorate. Cei ce vin în urma lor vor fi în stare să traseze hărţi în termenii ceruţi de ştiinţa exactă şi să exploateze bogăţiile. Pionierii nu pot decît să-şi continue drumul, susţinuţi de convingerea că undeva, în acest vast teritoriu, se află ascunsă cunoaşterea care îl va înarma pe om pentru cea mai mare victorie a sa : cucerirea lui însuşi.